

BRUCKNER GYŐZŐ

FERENC FERDINÁND
TRÓNÖRÖKÖS
MAGYARORSZÁGI POLITIKAI
TERVEI

Miskolc, 1929.
Magyar Jövő Nyomdatüzem és Lapkiadóvállalat Részvénytársaság

TARTALOM

1. Ferenc Ferdinánd trónörökös és a magyar nemzet

Rudolf és Ferenc Ferdinánd trónörökösök egyéniségének ellentétes volta. — A vallásos nevelés benyomásai. — *Klopp* Onno dr. szélsőséges klerikális és dinasztikus nézeteinek hatása. — Ferenc Ferdinánd erős katolikus világnézete. — A Habsburg-birodalom kath. jellege. — Ferenc Ferdinánd anti-liberális-feudalisztikus törekvései. — Ferenc Ferdinánd viszonya a sajtóhoz. — Ferenc Ferdinánd és a magyar politikai élet. — Ellenszenve és gyűlölete a magyar nemzettel szemben. — Gyűlöletéről tanúskodó egyes konkrét adatok. — *Kristóffy József* és *Polzer-Hoditz* Ferenc álláspontjának tarthatatlansága. — Magyarország a monarchiára nézve tűzfészek. — Ferenc Ferdinánd a magyar alkotmányban látja a monarchia egységének megbontóját. — A trónörökös ellentétbe kerül a szabadelvű párttal. — A trónörökös nem a kompromisszumok embere. — Álláspontja a Kossuth- és a munkapárttal szemben. — Ferenc Ferdinánd és gróf Tisza István, mint politikai ellenfelek. — A magyar miniszterelnök félelmetes a trónörökös előtt. — *Tschirschky* német nagykövet jelentése a trónörökös és gróf Tisza István közt fennálló ellentétéről. — A trónörökös intrikái és kirohanásai gróf Tisza István ellen, a Körber osztrák miniszterelnökkel támadt incidensből kifolyólag. — II. Vilmos császár figyelmébe ajánlja a trónörökösnek gróf Tisza István politikáját. — *Tschirschky* bécsi német nagykövet közli *Jagow* német külügyi államtitkárral, hogy a trónörökös és gróf Tisza István sohasem fogják egymást megérteni, „mert a közöttük lévő szakadék egyenesen áthidalhatatlan”. — Tisza a nagyausztriai gondolat megvalósításának legnagyobb ellenfele. — A trónörökös elitélő nyilatkozata II. Vilmos császár előtt gróf Tisza István politikájáról. — A bécsi nagykövet utasítást kap, hogy Tiszát a román kérdés megoldására serkentse. — A trónörökös Erdélyt Eomániának szánta. — Tisza meghiúsítja e tervet 7

2. Ferenc Ferdinánd trónörökös reformtervei

A monarchia a bomlási processzus jeleit mutatja Ferenc József király uralkodása alatt. — Az agg király autokrata és nem tűr beavatkozást. — A trónörökös tétlenségre van kárhóztatva. — Alkotmányjogi reformjait nem valósíthatja meg. — Mint hadseregfelügyelő a hadsereg terén korszerű reformokat léptet életbe. — A kis katonai kabinetiroda (Kleine Militärkanzlei) felállítása és kiépítése Brosch Sándor és Bardolff Károly dr. által. — A két kabinetiroda harca. — A trónörökös kabinetirodája kiváló szervezeténél fogva már belpolitikai kérdésekben is szóhoz jut. — A trónörökös főfeladatának tekintette a nemzetiségi kérdés rendezését. — A monarchia újjászervezésének szükségessége. — Alkotmányjogi reformtervek. A trónörökös vezéreszméje a dualisztikus alappal való szakítás és **N a g y a u s z t r i a** életrekeltése. — **Nagyausztria** megvalósítása érdekében erőszak és karhatalom alkalmazásától sem riadt vissza. — **Nagyausztria** megvalósításának lehetőségét Magyarországtól féltette. — Mindenki legyen elsősorban „**osztrák**”. — **Nagyausztria** szövetséges államokból állana és az összekötő kapocs a német kultúra és a hadsereg németége. — A birodalom Mvatalos nyelve a német lenne.....26

3. Reformtervek a monarchiának **Nagyausztria Egyesült Államaivá** való átszervezésére

A dualisztikus államforma hátrányai és a foederatív államszervezet előnyei. — Popovici államteóriájának hatása a trónörökösre. — A Habsburgok birodalma 15 államból létesült szövetséget alkotna. — Popovici és a trónörökös politikai programjának meglepő azonossága. — A trónörökös betanulmányai. — Popovici tervezete szerint Magyarország hat szövetséges államTa osztódnék. — **Nagyausztria Egyesült Államainak** szervezete. — A trónörökös aggályai Popovici új államtervezetével szemben. — **Nagyausztria** híveinek nyugtalansága. — A tradíció jelentősége. — A Popovici-féle tervezet nem talál köztetszésre..... 31

4. A trializmus gondolata

A monarchia harmadik egyenrangú tényezői a **szlávok** lennének. — A cseh államjog elismerése. — A délszlávok szerepe. — A trializmus nem találna annyi ellenzésre Magyarországon, mint **Nagyausztria** megszervezése. — A trónörökös aggályai a trializmussal szemben. — A trializmusban a Habsburg-ház hatalmi érdekeinek erősítését keresi. — A trializmus a katolikus horvátok hatalomhoz jutását jelentette volna. — A szerbek ellenszenva a Habsburg-birodalom trialisztikus alapon való újjászervezésével szemben, —

A szláv állam dualisztikus formájában nem nemzeti, hanem dinasztikus érdekeket szolgált volna. — A szerbek Ferenc Ferdinánd ily irányú politikájának ádáz ellenségei. — A trónörökös tépelődései. — A „műhely” utasítást kap kormányprogramul kidolgozására. — Szakít a dualizmussal és a dualisztikus alap lép ismét előtérbe. — A monarchia dualisztikus alapjának megbolygatása veszedelmes. — Átmenetileg a dualisztikus alap megmarad. — Brosch Sándor vezérkari alezredes kormányprogrammja. — A „műhely” segítőtársai. — A „műhely” magyar tanácsadói. — A „műhely” összekötetése a magyar nemzetiségekkel, különösen Cristea Miron karánsebesi püspökkel. — A műhelybe összegyűlt tervek és emlékiratokban kifejtett alkotmányjogi reformok összeegyeztetése. — A nemzetiségek előretörése Magyarországon az általános titkos választói jog bevezetésével biztosítandó.....87

5. Ferenc Ferdinánd kormányzati programja

I. Ferenc József király lemondási szándéka 1912-ben a kormányzati program átdolgozását aktuálissá tette. — A program készítője Brosch Sándor vezérkari alezredes, a kis katonai kabinetiroda főnöke. — A trónváltásnak zökkenés nélkül kell lefolynia. — A békepolitika hirdetése. — Sztürke manifesztumok közrebecsátásától tartózkodni kell. — A „wurstlizás” kora lejárt. — A kibocsátandó manifesztum kellékei. — Lehetőleg csak egy manifesztum adassék ki. — Az egységes manifesztum ellenjegyzésének kérdése. — Ferenc Ferdinánd trónralépése esetén feleségének közjogi helyzete azonnali rendezést kíván. — Lammasch és Brosch javaslatai a császár és király feleségének cím-kérdésében. — A koronázási eskü elhalasztásának okai. — Az osztrák és magyar kiegyezési törvényekben mutatkozó ellentétek kiegyenlítése. — Az uralkodó nem mondhat két egymásnak ellentmondó esküt. — Turba-féle kibúvó a koronázási eskü záradékában. — A revíziós záradék kérdése. — Az uralkodó nem akarja orvul megtámadni a magyar alkotmányt. — A revíziós záradék becsempészése. — A hitlevél harmadik pontjának tervbevetett megváltoztatása 43

6. Ferenc Ferdinánd megkoronáztatásának alapfeltételei

Ferenc Ferdinánd megkoronáztatásának alapfeltétele: a községenkénti általános titkos választói jog bevezetése. — A magyar nemzet megfosztása uralmi jellegétől. — Nemzetiségi statisztikai számarányok. — A magyar képviselőház képviselőinek nemzetiségi számaránya a titkos választójog bevezetése után. — A magyar sovínisztikus pártpolitika bukása. — A választójogi reform jelentősége. — A kinevezendő miniszterelnök kívánt tulajdonságai és feladatai. — Az új választásoktól se pénz, se karhatalom nem kímélendő. —

Az új parlament feladatai: az újonclétszám és a költségvetés megszavazása, a házsabályok revíziója, a koronázás elhalasztása és az általános, titkos választói jogról szóló törvényjavaslat megszavazása. — Az első nem alkotmányos lépés. — Forradalmi mozgalmak kitörése jelenleg nem veszedelmes Magyarországon. — A kenyérvétség és a megélhetési nehézségek uralják a mostani kort. — Szükség esetén újabb házfelosztások és új választások elrendelése következik. — A magyarok előjogai a választói reform kapcsán irgalmatlanul letörendőek. — A közigazgatás államosítása. — Az Andrássy-féle alkotmánybiztosítékok értéktelenné tétele. — A koronázás elmaradása. — A korona fokozatosan hajtja végre programját. — Ausztria és Magyarország közötti tárgyalások felvételének kérdései. — Bosznia-Hercegovina közjogi állásának rendezése. — A trializmus megoldása kedvezne a magyar sovínisztikus politikának. — A monarchia újabb címének megállapítása. — Vám- és kereskedelmi szövetség. — A közös bank pragmatikus alapon való rendezése. — A delegáció új szerepköre. — A közös intézmények törvényhozói szabályozása a delegációban történik. — Az átszervezett delegáció a birodalmi egység szimbóluma. — A birodalmi tanács intézménye. — A birodalmi kancellári tisztség megszervezése. — Az egységes birodalmi zászló- és címerkérdés. — A német nyelv az állam hivatalos nyelve lesz. — A felségjogok körüli viták. — Az osztrák császárkoronázás és a magyar koronázás közjogi jelentőségének leszállítása. — Az erőszak alkalmazásának feltételei és következményei. — Az osztrák császárság megalapítása a „legrokonszenvesebb megoldás.” — Rendeleti úton rendezendőek a közös miniszterek címei; a katonai nemzeti kedvezmények visszavonása. — A magyar alkotmány teljes letiprása. — Magyarország részekre való felosztása és a Bécsben üléselő birodalmi gyűlésbe való beolvasztása. — Ferenc Ferdinánd deszpota hajlamai. — Nagyausztriáját nem igazolta volna a történelem. — II. Ferenc kidöntötte volna a monarchia leghatalmasabb pillérjét. — A monarchia és a Habsburg-ház tragikuma..... 54

I. Ferenc Ferdinánd trónörökös és a magyar nemzet

Rudolf és Ferenc Ferdinánd trónörökösök egyéniségének ellentétes volta. — A vallásos nevelés benyomásai. — Klopp Onno dr. szélsőséges klerikális és dinasztikus nézeteinek hatása. — Ferenc Ferdinánd erős katolikus világnézete. — A Habsburg-birodalom kath. jellege. — Ferenc Ferdinánd anti-liberális-feudalisztikus törekvései. — Ferenc Ferdinánd viszonya a sajtóhoz. — Ferenc Ferdinánd és a magyar politikai élet. — Ellenszenve és gyűlölete a magyar nemzettel szemben. — Gyűlöletéről tanúskodó egyes konkrét adatok. — Kristóffy József és Polzer-Hoditz Ferenc álláspontjának tarthatatlansága. — Magyarország a monarchiára nézve tűzfészek. — Ferenc Ferdinánd a magyar alkotmányban látja a monarchia egységének megbontóját. — A trónörökös ellentétbe kerül a szabadelvű párttal. — A trónörökös nem a kompromisszumok embere. — Álláspontja a Kossuth- és a munkapárttal szemben. — Ferenc Ferdinánd és gróf Tisza István, mint politikai ellenfelek. — A magyar miniszterelnök félelmetes a trónörökös előtt. — Tschirschky német nagykövet jelentése a trónörökös és gróf Tisza István közt fennálló ellentétéről. — A trónörökös intrikái és kirohanásai gróf Tisza István ellen, a Körber osztrák miniszterelnökkel támadt incidensből kifolyólag. — II. Vilmos császár figyelmébe ajánlja a trónörökösnek gróf Tisza István politikáját. — Tschirshky bécsi német nagykövet közli Jagow német külügyi államtitkárral, hogy a trónörökös és gróf Tisza István sohasem fogják egymást megérteni, „mert a közöttük lévő szakadék egyenesen áthidalhatatlan”. — Tisza a nagyüztriai gondolat megvalósításának legnagyobb ellenfele. — A trónörökös elítélő nyilatkozata II. Vilmos császár előtt gróf Tisza István politikájáról. — A bécsi nagykövet utasítást kap, hogy Tiszát a román kérdés megoldására serkentse. — A trónörökös Erdélyt Romániának szánta. — Tisza megghiúsítja e tervet.

Az osztrák-magyar monarchia két trónörököse, kikre a roskadozó monarchia sürgős újjászervezése várt, hirtelenül, erőszakos módon múlt ki, mielőtt még nagy politikai feladatok

megoldásába fogott volna. Rudolf trónörökös saját kezével vett véget reményteljes életének, Ferenc Ferdinánd trónörökös pedig politikai merényletnek esett áldozatul Sarajewóban.

Rudolf trónörökös tragédiájának titkos és épen nem politikamentes rugói az újabban felkutatott levéltári anyag adatai¹⁾ alapján kezdenek kibontakozni és így lassanként kialakul előttünk a monarchia képe is, ahogyan Rudolf liberalizmusa szellemében átszervezte volna. Látjuk az új külügyi orientáció körvonalait és végül a magyar nemzet preponderanciajának hangsúlyozása folytán nagy szerephez való jutásának lehetőségeit is.

Rudolf trónörökös tervei is új erőhöz juttatták volna a hanyatló monarchiát. Nagy horderejű reformjai nem bontották volna meg a monarchia történelmi területeinek egységét, hanem dualisztikus alapon haladva, a magyar nemzet elhivatottságának tudatában, egy új külügyi orientáció szolgálatába állították volna annak erejét.

Ferenc Ferdinánd trónörökösnek is voltak nagy koncepcióra valló politikai tervei, de azok merő ellentétben állottak Rudolf trónörökös elgondolásával, ami egyébként a két egyéniség teljesen ellentétes voltának egyik logikus következménye volt.

I Rudolf trónörökös a radikalizmus mesgyéjén álló liberalizmus híve, a klerikalizmus és feudalizmus legelkeseredettebb [ellenfele, aki korholja az arisztokraták, sőt kir. hercegek here életmódját és új szabadelvű eszmékkal telítve, fanatikusan szembeszáll a fekete-sárga jelszavas politikai irányzattal. Rudolf trónörökös annyira viszi a szabadelvűséget, hogy már szinte atheista világnézetével harcol az egyház formalisztikus dogmatizmusával szemben.

Ferenc Ferdinánd ezzel szemben vallásos, sőt túlbuzgó és sohasem tudta levetni első papnevelőinek egyházas szellemi ne-

¹⁾ L. Oskar Mitis: Das Leben des Kronprinzen Eudolf. Leipzig, 1928. Részletesen ismertetem a Budapesti Hírlap 1928. dec. 2., 8—10. vasárnapi mellékleteiben.

velését.² Gyermekkorától kezdve *Marschal* Godfried dr. prépost, ki utóbb püspökké szenteltetett fel, vezette vallásos nevelését.³) j *Marschal* nem merev formalizmusra nevelte tanítványát, mint ez *Rudolf* trónörökösnél történt, hanem a kath. vallás kultúrájának kidomborításával, melegséget is tudott az egyház tanaiba belevinni és így lekötötte a gyermek lelkét és felette fogékonyá tette a kath. egyház hittételei iránt.

Még *Marschal* G. prépostnál is nagyobb hatást-gyakorolt *Ferenc Ferdinánd* lelkületére *Klopp* Onno dr., ki a történelmi tudományokból tartott előadásaival teljesen klerikális elveket oltott a fiatal főherceg szívébe.³ *Klopp* annyira ment a maga szélsőséges klerikális nézeteivel, hogy nem talált alkalmas történelmi kézikönyvet, amelyből a főherceg történelmi ismereteit gyarapíthatta volna, mert szerinte *I. Rudolf* és *I. Lipót* uralkodók a világtörténelemben helytelen és nem tárgyilagos beállítást nyertek. *Klopp* szükségesnek tartotta, hogy egy *Habsburg* ivadék nagy elődjeinek történelmi jelentőségéről igazságosabb és tökéletesebb képet kapjon és emiatt mindenemű történelmi kézikönyv mellőzésével saját önálló, eredeti világnézete alapján írta meg előadásait, melyeket a fiatal főhercegnek tartott. Ezek az előadások utóbb nyomtatásban is megjelentek.³)

A fiatal főherceg nagy figyelemmel hallgatta *Klopp* erősen katolikus és már klerikális színezetűnek is mondható történelmi előadásait és azok fascinálo hatása alól egész életén át nem tudott többé megszabadulni. *Ferenc Ferdinánd* egyenesen politikai hitvallássá tette a katholicizmus megerősítését, mely a klerikalizmust is erőhöz juttatta és hogy összes ténykedéseiben nagy jelentőségre emelkedett a klerikális befolyás, az elsősorban *Klopp* szuggeráló erejű történelmi előadásainak tud-

²) Theodor von Soenosky, Franz Ferdinand. Der Erzherzogthronfolger. München und Berlin 1929. 5. 1. — Lásd még Tschupplik K. Franz Joseph I. Der Untergang eines Eiches. Hellerau bei Dresden 1928. 484. 1.

³) Politische Geschichte Europas seit der Völkerwanderung aus dem Nachlasse des Historikers Onno Klopp; herausgegeben von dr. Wiard von Klopp.

ható be. Utóbb is csak olyan történelmi munkákat forgatott, melyek Habsburg-osztrák és katolikus szellemben átértékeltek a történelmi eseményeket.⁴⁾

Szigorúan katolikus világnézetében utóbb felesége, (a Hohenberg hercegi rangra emelt Chotek Zsófia grófnő befolyása még megerősítette.⁵⁾ A trónörökös felesége a *vallás* szerint értékelte az embereket és ebbeli felfogásának Auffenberg közös hadügyminiszter kinevezése alkalmával kifejezést is adott, midőn kinevezésekor így szólott hozzá: „Jetzt haben wir endlich einen katholischen Minister.“⁶⁾ Az új hadügyminiszter azonban nem gyámolította eléggé a katolikus egyház érdekeit a hadseregben és a trónörökös felesége várakozásait nem elégítette ki, ezért Hohenberg hercegnő el is fordult tőle és megvonta tőle rokonszenvét.⁷⁾

Conrad von Hötzendorf vezérkari főnöknek is sokszor kellett küzdenie a trónörökössel, míg elérte, hogy egy-egy tehetséges protestáns katonatiszt magasabb katonai parancsnoksággal bízzák meg.⁸⁾ Ismételen ki kellett fejtenie a trónörökös előtt, hogy nem lehet és nem szabad a nem katolikus, illetve protestáns, ki vérért és életét kész feláldozni hazájáért, vallása miatt kevesebbre értékelni. így nem nevezték ki a trónörökös befolyása folytán a bécsújhelyi katonai akadémia parancsnokává báró Holzhausen ezredest, protestáns volta miatt.⁹⁾ Más alkalommal pedig a vezérkari főnök egész rábeszélő tehetségére volt szükség, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökösöt megakadályozza abban, hogy a legkiválóbb hadtestparancsnokok egyikét fel ne mentesse, mivel a tábornok, hogy egy el-

⁴⁾ Auffenberg-Komarow, Aus Österreichs Höhe und Niedergang. München 1921. 229. 1. jegyzetében.

⁵⁾ Eedlich J., Kaiser Franz Joseph von Österreich. Berlin 1928. 426. 1.

⁶⁾ Auffenberg i. m. 233. 1.

⁷⁾ U. o. 187. 1.

⁸⁾ Feldmarschall Conrad: Aus meiner Dienstzeit. Wien—Leipzig—München, 1925. I. k. 328. 1. (6. kiadás.)

⁹⁾ U. o. i. h. jegyzetben.

vált katolikus nővel házasságot köthessen, elhagyta katolikus vallását és protestáns vallásra tért át.¹⁰⁾

Erős katolikus érzülete folytán különbözött össze a trónörökös Conrad vezérkari főnökkel is 1913. év őszén, a csehországi hadgyakorlatok alkalmával. Ekkor ugyanis nyersen felelőségre vonta Conradot, hogy miért nem vett részt Chotowinben a misén. Conrad jelentette, hogy a misén való megjelenés nem volt parancsban és neki egyéb sürgős szolgálati teendői akadtak. A trónörökös erre ridegen és gúnyosan azt válaszolta a vezérkari főnöknek: „Egyébiránt is ismerem vallási nézeteit, de ha én templomba megyek, önnek is ott a helye!”¹¹⁾

Conrad a kemény leckéztetés miatt a hadgyakorlat befejezése után beadta lemondását, de a trónörökös kérlelte, hogy vonja vissza.¹²⁾

Dumaine francia nagykövet Bécsből Parisba, Poincaré-hez küldött jelentéseiben is kiemelte Ferenc Ferdinánd „ultramontanisztikus nézeteit” és hangsúlyozta, hogy fukarságán kívül főleg „klerikális fanatizmusa” tette őt népszerűtlenné.¹³⁾

Mikor Berchtold gróf külügyminiszter állása 1913. év nyarán román politikája miatt kissé megrendült, Tisza István külügyminiszter-jelöltsége komolyan szóba került. Tschirschky bécsi német nagykövet, Jagow német külügyi államtitkárhoz küldött jelentésében hangsúlyozta, hogy Tisza István külügyminiszterségét a trónörökös nem tűrte volna annak *buzgó kálvinista volta miatt sem*.¹⁴⁾

Ferenc Ferdinánd vállalta az osztrák katolikus Schulverein védnökségét is és harcias riadójával árulónak bélyegezte

¹⁰⁾ U. o. II. k. 94. 1.

¹¹⁾ U. o. III. k. 436. 1.

¹²⁾ U. o. 439—442. 1.

¹³⁾ Poincaré E., Memoiren. Der Ausbruch der Katastrophe 1913—1914., Dresden, 1928. II. k. 302. 1.

¹⁴⁾ Graf Tisza ist ein eifriger Calvinist, und man kann sich nicht denken, wie der Erzherzog Franz Ferdinand mit *einem, Protestanten* in dieser Stellung wird auskommen können. (Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. Berlin 1927. XXXIX. Nr. 15789., 438. 1.) Ezentúl e gyűjteményes munkát „Grosse Politik” néven idézzük.

a „Los von Rom” mozgalom vezetőit, mert felfogása szerint ezek egyúttal a „Los von Österreich” hirdetői is, kik a Németországhoz való csatlakozást tudatosan előkészítik.¹⁵

Ferenc Ferdinánd birodalmának erős *katholikus* jelleget óhajtott adni. Azon volt, hogy a Habsburg birodalom *katholikus* jellegével külön politikai egységet jelentsen a *protestáns* Németbirodalom és a *görög-keleti* Oroszbirodalom szomszédságában.

A birodalom erősen *katholikus* jellege, — felfogása szerint — egy táborba tömöríti annak lakosságát. Tervbe vette a görög-keleti egyház visszaszorítását, szükség esetén még erőszakos eszközökkel is.¹⁶)

A germán protestantizmus és a moszkovita pravoszlavia mellett a „középdunai *katholikus* monarchiát” akarta ő kiépíteni, ahogy vallási válaszfalakat is emeljen a geográfiai határok mellé.¹⁷)

Erős *katholikus* világnézeteinek támogatóit a kléruson kívül az osztrák arisztokrata körökben kereste és találta meg Ferenc Ferdinánd. Ezek támogatására számított antiliberalis-feudalisztikus törekvéseinek megvalósításánál. Szívből óhajtott, hogy az osztrák arisztokrata családok sarjadékai tömegesen lépjenek a katonai pályára és ezzel a hadsereg a magyarok nemzeti követeléseivel szemben megmaradhasson osztrák intézménynek és összekötő vasabroncsnak.

A liberális sajtóval, mellyel Rudolf trónörökös kacérkodott és melynek lelkes munkatársa is volt, a legfeszültebb viszonyban állott; Ferenc Ferdinánd trónörökös és hathatósan támogatta a *kath.* érdekeket szolgáló Reichspost-ot és a Danzer-féle Armeezeitung-ot, mely a hadsereg osztrákosító irányzatának legelkeseredettebb szócsöve volt

A szabadelvű kormányok alatt álló Magyarország nem nyerhette meg Ferenc Ferdinánd trónörökös rokonszenvét. Kü-

¹⁵) V. ö. Conra, d i. m. I. k. 56. 1. és lásd még Sosnosky i. ni. 45. 1.

¹⁶) Kristóffy, Magyarország Kálváriája. Az összeomlás útja. Budapest 1928. II. kiadás. I. k. 437—38. 1.

¹⁷) U. o. i. h.

lönben is neheztelt a magyarokra, mivel közjogi sérelmeik hangoztatásával állandóan nyugtalanították a közös hadsereg egységét, amelyet ő a szervezendő Nagyausztria alapjának tekintett. A magyar nemzet külön közjogi állása szerinte veszedelmet jelentett és a dualizmus kiépítőiben a monarchia sírásóit látta. A magyar politikai életet sok idegenkedéssel figyelte. Nagy ritkán érintkezett egy-egy magyar államférfival, ellensége volt minden magyar politikai megmozdulásnak és mivel a magyar politizáló nemzet volt, a trónörökös nem titkolta vele szemben ellenszenvét, sőt *gyűlöletét*.

Már eleve minden magyar kérdést a magyarokra nézve kedvezőtlenül óhajtott megoldani, anélkül, hogy érdemleges és tárgyilagos elbírálás alá vette volna azokat. Czernin Ottokár gróf szerint a trónörökös már fiatalabb éveiben is előítélettel viseltetett a magyarokkal szemben, mikor még Rudolf trónörökössel együtt Magyarországon vadászatokon vett részt és egyes magyar főurak, Rudolf trónörökös biztatására, ugratták a fiatal főherceget.

Utóbb Ferenc Ferdinánd, trónörökös korában, súlyos tüdőbajba esett, mire az egyik magyar napilap tapintatlanul a feletti örömének adott kifejezést, hogy az isteni Gondviselésnek hálás lehet a magyar nemzet, mert a gyűlölt trónörökös betegsége már annyira előrehaladott állapotban van, hogy fejét nem érinti majd Szent István koronája. Ez az újságcikk annyira kihozta sodrából a betegsége miatt különben is felette érzékenykedő trónörököst, hogy elkeseredetten e szavakra fakadt: „Jetzt muss ich gesund werden, um ihnen zu zeigen, dass ihre Freude verfrüht ist.”¹⁸⁾

A magyarok iránti izzó gyűlöletét ismételten hangoztatta Czerninen kívül Margutti^{18/a)} is emlékirataiban. Utóbbi említi, hogy a trónörökös szinte a vakságig határos konoksággal a ma-

¹⁸⁾ Czernin O. Im Weltkrieg. Berlin u. Wien 1919. II. kiadás 48—50. 1.

^{18/a)} Margutti báró I. Ferenc József király szármegyédjéhez beosztott altábornagy volt.

gyarokban látta a monarchia hanyatlásának okozóit.¹⁹⁾ Ellen-szenves volt előtte minden, ami magyar és ennek nyíltan kifeje-zést is adott. Mikor a király magyar királlyá való koronázása negyven éves évfordulója alkalmával a trónörökös is Budapes-ten volt és az egyházi szertartások után a király kíséretében a budai királyi vár lépcsőin felment, kijelentette a király előtt, hogy neki szinte nagy elhatározásába kerül, hogy Magyar-országba jöjjön, mert itt már igazán nem szeret lenni. Erre a király földresütött szemekkel halkán azt suttogetta „én sem”.²⁰⁾

A trónörökös nagyon keveset tudott magyarul, jóllehet udvarában magyar szerzeteseket tartott, Oioogy elsajátítsa a nyelvet, de nyelvérzéke egyáltalában nem volt. Ismételten han-goztatta környezete előtt, hogy már a magyar nyelv miatt is ellenszenves neki a magyar nemzet.²¹⁾

A trónörökösnek a magyarok elleni gyűlöletét a környeze-téhez közelállók²²⁾ úgy akarták riágyarazni, hogy a trónörökös általában véve nem a magyar népet, hanem csak azokat a ma-gyarokat gyűlölte, kik szerinte „a monarchia szétbomlasztásán dolgoztak” sovínisztikus magyar érdekek kieroőszakolásáért.

Kristóffy J. elfogultságában a Kossuth-párt politikai ügynö-keit, továbbá Lammasch Henrik bécsi egyetemi professzort és Czernin grófot vádolta azzal, hogy ők terjesztették e gonosz hírt „sajtóban, társaságban és fórumon”, hogy a trónörökös gyűlölte volna a magyar nemzetet.²³⁾ Polzer-Hoditz állítása szerint is a trónörökös csak a magyar szupremáciát hirdető so-vinisztikus politikusoknak volt engesztelhetetlen ellenfele, de hozzáfűzi már azt a megjegyzést is, hogy miután ezek voltak Magyarország politikai életének vezérei, ennél fogva a trónörö-

¹⁹⁾ Diese hasste er deshalb mit einer an. Verstocktheit grenzenden blinden Voreingenommenheit. Freiherr von Margutti, Vom alten Kaiser. Wien 1921., 129. 1.)

²⁰⁾ Mich kostet es immer einige Überwindung nach Ungarn zu kommen; ich bin wahrhaftig nicht gern hier! — „Ich ebenso.” — (u. o. 266. 1.)

²¹⁾ Schon wegen ihrer Sprache sind sie mir *mipatisch*. (Czernin i. m. 46. 1.)

²²⁾ Kristóffy J., Nikitsch-Boules és Polzer-Hoditz.

²³⁾ Kristóffy J. i. m. I. 417—18. 1.

kösnek ezek ellen táplált gyűlöletét egész Magyarországra is általánosította.²⁴⁾

Bármennyire akarják is enyhíteni Kristóffy és Polzer-Hoditz Ferenc Ferdinánd elfogult, merev és ellenséges indulatát a magyarokkal szemben, a trónörökös kijelentései és tettei egyaránt igazolják Czernin, Lammasch és mások²⁵⁾ azon állításainak igazságát, hogy a főherceg gyűlölettel és ellenszenvvel kezelt mindennemű magyar kérdést.²⁶⁾ Izléstelenség volt a magyaroktól, hogy Európába jöttek, mondotta a trónörökös egy alkalommal.²⁷⁾ Minthogy az agg király minden nagyobb horderejű politikai kérdést, amely Magyarországra is kihatással volt, különös körülményességgel vizsgált meg, hogy vajjon nem okoz-e ez valamilyen zavart, vagy nyugtalanságot Magyarországon, sokan a király ebbeli aggályoskodását félremagyarázták és annak tulajdonították, hogy a királyban még mindig él az 1848/49-iki események emléke.²⁸⁾ A trónörökös, aki ezzel szemben mindenre elszánt és eltökélt volt, sehogyan se tudta a király alkotmányos aggályait megérteni, midőn ez nem volt hajlandó a magyarok egyes nemzeti követelményeit mereven elutasítani. Erős szarkazmussal mondotta ilyenkor a trónörökös, „mirevaló ez a nagy félelem a magyaroktól, hiszen ezek a magyarok csupa bajszból állanak”.²⁹⁾

A magyarokban Ferenc Ferdinánd csak rebelliseket vélt

²⁴⁾ Da diese politischen Führer Ungarn nahezu ausschliesslich repräsentierten, so war es natürlich, dass die *Rassgefühler*, welche Franz Ferdinand mehr oder minder unpersönlich der chauvinistischen ungarischen Politik entgegenbrachte, in *solche gegenüber ganz Ungarn verallgemeinert* wurden. (Arthur Graf Polzer-Hoditz, Kaiser Karl. Zürich-Leipzig-Wien, 1929. 79. l.)

²⁵⁾ Redlich J., Kaiser Franz Joseph von Österreich. Berlin, 1928. 426. l. és Barger E., Franz Joseph. Zürich-Leipzig-Wien, 1927. 536. l.

²⁶⁾ Lásd Dumaine francia nagykövet jelentését Bécsből. (Poincaré i. m. 301. l.)

²⁷⁾ Barger i. m. i. h.

²⁸⁾ Dieses Angstgefühl; vor den Ungarn, das er nie los zu werden vermochte, mag in seinen zartesten Anfängen noch aus dem ersten Beginne seiner Regierung herzuleiten sein, als sieh Ungarn mit dem Waffnen in der Hand gegen seine Herrschaft aufgelehnt. (Margutti i. m. 266. és 267. l.)

²⁹⁾ Barger i. m. i. h.

látni és a monarchiára nézve veszedelmes tűzfészeknek tartotta Magyarországot, hol szerinte állandóan Kossuth forradalmi szelleme lappang. A magyar alkotmányt kierőszakoltnak tartotta és a monarchia egységének megbontó ját látta benne. A magyar államnak törvényekben biztosított külön közjogi helyzetét sokszor kíméletlen szenvedélyességgel támadta meg. Egyik magyar államférfinak, ki azon kevesek egyike volt, akit a trónörökös fogadott és aki kihallgatásakor a magyar állam közjogi helyzetét alkotmánytörténeti alapon kifejtteni óhajtotta előtte, közjogi fejtegetéseit nyersen azzal szakította félbe, „uram, az ön paragrafus bölcsességére fűtülök”, mire az halálsápadtan távozott tőle.³⁰⁾

A magyar állammal és nemzettel szemben elfoglalt ellenséges elvi álláspontja mellett mereven kitartott és nem tűrt környezetében magyar államférfit, sőt érintkezést sem keresett velük.³¹⁾ A magyar szabadelvű párt politikáját elítélte reakcionárius hajlamai miatt és nem tűrte, hogy elhatározásaira az bármilyen befolyást gyakoroljon. Ujjat húzott vele már 1902-ben, midőn I. Ferenc József képviselőjében az orosz udvarban udvariassági látogatást tett. A trónörökös a magyar nemzet képviselőjében gróf Zichy Jánost, az akkori katolikus néppárt elnökét óhajtotta kíséretében magával vinni. A trónörökösnek ezen választása feszélyezte a szabadelvű párttal együtt Széli Kálmán miniszterelnököt, aki ez ügyben a király közbelépését kérte a trónörökösnél. A trónörökös meghajolt ugyan a király akarata előtt, de erre a magyar szabadelvű párt bosszantására, magyar embert tüntetőleg egyáltalában nem vitt kíséretében Szentpétervárra.³²⁾ A trónörökös nem volt a kompromisszumok embere, akaratát mereven érvényesítette és csak az uralkodó tudott és mert vele szembeszállni. A uralkodó a béke politikáját vallotta a kiegyezés óta Magyarországgal szemben, míg a trónörökös a magyar szupremácia letörésén fára-

³⁰⁾Czernin O., *Im Weltkrieg*. Berlin u. Wien, 1919. II. kiad, 48—50. !.. Lásd még Heinrich Lammasch, *Seine Aufzeichnungen, sein Wirken u. seine Politik*. Herausg. von Marga Lammasch u. H. Sperl Wien-Leipzig 1922. 81. l.

³¹⁾ Auffenberg i. m. 229. l.

³²⁾ Kristóffy J., i. m. I. k. 410—11. és lásd még Sosnosky i. m. 53—54. l.

dozott és így falankszyszerűen találta magával szemben az egész magyar nemzetet, összes politikai pártjaival *együtt*. A magyar koalíciós kormány idején a Kossuth-pártot szívből gyűlölte, de egyáltalában nem tekintette komoly ellenfélnek. A koalíció bukása után nagy politikai szerephez jutott munkapártot ellenben veszélyesnek tartotta politikai terveinek megvalósítása szempontjából és *legsúlyosabb ellenfelének gróf Tisza Istvánt* minősítette, kinek határozottsága, politikai érettsége és határtalan magyar faj szeretete, vaslogika jávai párosult törhetetlen akaratával imponált a trónörökösnek. Ferenc Ferdinánd átérezte Tisza István államférfiúi bölcsességének és elszántságának egész súlyát és ez bizonyos fokig félelmetessé is tette őt előtte.³³⁾ Különösen megdöbbenette Tisza István bátor fellépése, mikor parlamenti csínnel keresztülhajszolta a katonai javaslatok megszavazását. A trónörökös már ekkor gondolkodóba esett és nagy reformterveinek sorsát féltette Tisza elszántságától.³⁴⁾ A trónörökös tisztában volt azzal, hogy ezzel az államférfivel kell majd neki megvívnia a harcot, ha trónralépése esetén politikai Programjának megvalósítására kerül majd a sor. Ismerte gróf Tisza István vasakaratát és ahhoz csak az ő elszántsága és eltökéltsége volt hasonlítható, amellyel a monarchia újjászervezését máris előkészítette. Tiszát inkarnátus magyar embernek ismerte a trónörökös, aki a magyarság politikai túlsúlyának letörésére vonatkozó tervek keresztülvitelét, vértanusága árán is kész lenne lehetetlenné tenni. A trónörökös helyesen ítélte meg a politikai helyzetet, mikor úgy látta, hogy egykor megvalósítandó uralkodói programjának legkomolyabb és legveszedelmesebb ellenfele Tisza István lesz és azért idegenkedéssel és nagyfokú animozitással fogadta Tisza miniszterelnökségét. A trónörökös és a magyar miniszterelnök közt mély és áthidalhatatlan szakadék tátongott, írja helyesen a német nagykövet Bécsből.³⁵⁾ Az egyik Nagyausztria megteremtését és Magyarország beolvasztását, a másik Magyarország önállósá-

³³⁾ Kristóffy J. i. m. I. k. 398. 1. Lásd még Czernin i. m. 63. 1.

³⁴⁾ Kristóffy i. m. II. 697. 1.

³⁵⁾ Grosse Politik. XXXIX. Nr. 15732, 359. 1.

gának és függetlenségének dualisztikus alapon való képviselét tüzte ki élete céljának. Mindegyik fél hajlíthatatlan yasakarral tört kitűzött eszményének megvalósítására, mely téren egyezkedésnek nincs helye. Ezt tudta a trónörökös és sejtette Tisza István is. A trónörökös emiatt szívből gyűlölte Tisza Istvánt, kiről tudta, *hogy ő az egyetlen magyar államférfi, ki magyar fajszeretettel és vezéregyéniségével megakadályozhatja Nagyausztria megalkotását és a magyarság politikai túlsúlyának letörését.* Ha a trónörökös életben marad és trónra kerül, összeütközése Tiszával kikerülhetetlen lett volna.

A trónörökös helyesen értékelte Tisza István egész egyéniségét, midőn Tschirschky német nagykövet bécsi jelentése szerint egyízben odanyilatkozott, hogy trónralépése esetén 24 órán belül elbocsátja Tisza István miniszterelnököt, mert félő, hogy különben 48 óra elteltével már forradalmat szervez ellene.³⁶⁾ A trónörökös félti az agg királyt Tisza István káros befolyásától és ennek révén az egész, osztrák politikai életet. Aggályainak kifejezést is adoti; a német császár előtt, midőn az 1914 június hó 13-án Konopistben meglátogatta. Ez alkalommal meglehetősen drasztikusan azt a megjegyzést tette a trónörökös, hogy ha Tisza Budapestről elindul, reszket már egész Bécs és hasra omlik előtte, ha Bécsben kiszáll.³⁷⁾

A trónörökös erős intrikát folytatott gróf Tisza István ellen az osztrák kormánynál és ha csak tehette, megragadta az alkalmat, hogy Tisza befolyását ellensúlyozza, terveit elgáncsolja. „Tisza István miniszterelnöki kinevezésében is egyéb-

³⁶⁾ ... Dass an eine Aussöhnung des Thronfolgers mit dem Grafen Tisza nicht zu denken ist, erheile aus einer weiteren Äusserung des ersteren, dass er den Grafen Tisza nicht 24 Stunden an der Spitze des Ministeriums lassen würde, weil er riskiere, dass dieser sonst in 48 Stunden eine Bevolution gegen ihn organisieren würde. Die Kluft zwischen diesen beiden Männern und ihren politischen Anschauungen und Zielen ist unüberbrückbar. (Tschirschky levele Jago-vv államtitkárhoz. 1914. május 10. Grosse Politik XXXIX. Nr. 15732. 359. 1.)

³⁷⁾ „.. Schon jetzt zittere Wien, wenn sich Tisza auf die Reise mache, und alle liegen auf dem Bauche, vem er in Wien aussteige.“ Treutier tanácsos jelentése Vilmos kíséretéből Zimmermann külügyi államtitkárhoz. Grosse Politik XXXIX. Nr. 15736. 3(37. 1.)

íránt a trónörökös — Kristóffy emlékiratai szerint — nem. látott egyebet, mint azt, hogy Ferenc József támaszt keresett benne a Belvedere-vel szemben, mert Tisza volt a Belvedere legnagyobb és legerősebb politikai ellenfele.”³⁸⁾ Felette nyersének és szinte beszámíthatatlannak minősíthetjük a trónörökös azon levelét,³⁹⁾ melyet Körber osztrák miniszterelnökhöz intézett abból az alkalomból, mikor az 1903. év november hó 17-én az osztrák parlamentben óvást jelentett be Tisza István miniszterelnöknek a szabadelvű párt ülésén tett ama kijelentése ellen, hogy az 1867-iki kiegyezési törvényt, Ausztria hozzájárulása nélkül, a király és a magyar országgyűlés megváltoztathatja. Tisza Körberrel szemben másnap a magyar parlamentben hangzott, hogy az osztrák miniszterelnök óvása jelentőséggel nem bír, mert az egy „előkelő idegennek” dilettantisztikus nyilatkozata. Tiszának kijelentése nagy megdöbbenést idézett elő az illetékes osztrák körökben,⁴⁰⁾ „amelyekben a dualisztikus alapon nyugvó monarchiának hegemoniáját még mindig csökö-

³⁸⁾ Kristóffy i. m. II. 706. 1.

³⁹⁾ *Kristóffy* József munkájának I. k. (II. kiadás) 39¼. 1. és *mások* is ezt a levelet *apokrifnek* minősítik. A levél hangja a trónörökösre vall. A levél először Neues Wiener Tageblatt 1926. okt. 31-iki számában jelent meg. — *Károlyi* György gróf a Pester Lloyd. 1926. évi november hó 9-iki számában is hamisítványnak minősítette a közölt levelet, mivel Körber egész levelezése el lett égetve. A N.W.T. 1926. nov. 11-iki 311. számában megcáfolta Károlyi fel fogását és kijelentette, hogy a trónörökös eredeti levelét a tulajdonos bemutatta és a lap hű másolatában hozta.

⁴⁰⁾ Érdekesek erre nézve Körber visszaemlékezései, melyeket Nelbourn József előtt tett... „Ich blieb die Antwort, im Parlament nicht schuldig, hielt mich aber *auf Wunsch des Kaisers* im Rahmen der Höflichkeit, denn Tisza war erst kurze Zeit im Amte und es sollte die Angelegenheit nicht noch mehr zugespitzt werden. Nicht bekannt wurde es jedoch, dass ich kurz nach dem Zwischenfälle mit den Grafen S. Tisza persönlich zusammentraf und ihm folgendermassen apostrophierte: „Sie hätten sich diesen Ausfall ersparen ”können. Ihr ung. Staatsmänner wollt Euch immer in Affären baden. Was hätten Sie übrigens gesagt, wenn ich, wie ich beabsichtigt hatte, in meiner Entgegnung Ihre Bemerkung als die qualifizierte Äusserung eines vornehmen Einheimischen des ungarischen Globus bezeichnet hätte.” Tisza zfwang sich zu einem Lachen und erwiderte: „Sie wissen, dass ich bereits Erklärung abgegeben habe, dass sich meine Bemerkung nicht gegen Ihre Person richtete. Nur nicht zu emp-

nyösen Ausztriának szánták. A trónörökös és környezete is veszélyeztetve látta Ausztria vezetőszerpét és így, ha emberileg nem is, de politikai fanatizmus szempontjából megérthetjük a trónörökös durva kifakadását, mikor Tisza eljárását „qualifikálhatatlan”-nak, sőt a „szemtelenség és infámia legnagyobb fokának” bélyegezte. Megbocsáthatatlannak tartotta, hogy a birodalom (Gesamtstaat) egyik minisztere a másíkról mint „idegen”-ról szól és a „banda” ujjong e gyalázó szavakra. Csak a jó Ég tudhatja, hogy ezek a *szabadalmazott hazaárulók (Patent-Hochverräter)* még mi mindent tesznek a monarchia romlására.⁴¹⁾ Tisza a monarchiában egyfelől a *német*, másfelől a *magyar* elem politikai súlyát óhajtotta biztosítani és a monarchia átszervezését és jövőjét csak így látta keresztülvihetőnek. A monarchia ílyetén való újjászervezésének szükségességéről ígyekezett Tisza István gróf 1914. év március hó 23-án II. Vilmos császárt is meggyőzni, midőn az Korfuba való utazása alkalmával, hosszabb politikai kihallgatáson fogadta Schönbrunnban a magyar miniszterelnököt.⁴²⁾ A német csá-

findlieli, Lieber Kollege! *Wir Staatsmänner müssen immer die Parlamente in Schwingungen versetzen, sonst spricht man von Versumpfung.*” Neues Wiener Abendblatt 1926. november 11-iki 311. számában. (A szöveget felkérésre Bécében Váczy Péter dr. volt szíves számomra lemásolni.)

⁴¹⁾ „... Ganz empört bin ich über die freche, ganz unqualifizierbare Weise, in der dieser Tisza von Euer Exzellenz gesprochen hat. Das ist doch schon die höchste Potenz von Frechheit und Infamie” A levelet közölte a „Neues Wiener Tageblatt” 1926. okt. 31-én. Kivonatot közölt belőle Theodor von Sosnosky, i. m. 65. 1. Czernin Ottokár gróf a Körber féle levelek közlése után „*Frans Ferdinand kein Ungarnfeind*” címen a Neues Wiener Journal 1926. november 20-iki 822. számában nyilatkozik, melyben Hegedűs Lorántnak a Pesti Hírlapban kifejtett nézetével szemben vitatja, hogy Ferenc Ferdinánd és Tisza István, jóllehet ellentétes utakon jártak, utóbb mégis összetalálkoztak volna. Was' der Erzherzog wollte, war nur ein Ausbau der Minoritäten Techt& für die Nichtmagyaren, ein grosser, edler Gedanke.

⁴²⁾ A német császár is hangoztatta Tisza előtt, hogy a szlávokkal szemben Magyarországnak a germánokkal együtt kell a küzdelmet felvennie ... and hat darauf hingewiesen, dass dieser Gefahr gegenüber die beste Gewähr sein würde, wenn ein *germanisches* Österreich und ein *ungarisches* Ungarn die beiden besten Säulen der Doppelmonarchien wären... Grosse Politik XXXIX. Nr. 15716. 337. 1.)

szár tetszését váltotta ki Tisza elgondolása és néhány nap múlva, mikor a császár Miramareban Ferenc Ferdinánd trónörökösrel találkozott, a legmelegebben ajánlotta figyelmébe Tisza István politikai terveit és kiemelte előtte a magyar miniszterelnök nagy koncepcióra valló államférfiúi bölcsességét.⁴³⁾ A trónörökös, ki jövő tervei tekintetében éles ellentétben állott Tisza felfogásával, akkor erőt vett 'magan és nem gáncsolta II. Vilmos császár előtt Tisza István politikáját, mert felséges vendégével vitába bocsátkozni nem óhajtott, sőt megígérte a császárnak, hogy megfontolás tárgyává teszi Tisza politikai terveit.

Azonban esze ágában sem volt Tisza politikáját mérlegelés tárgyává tenni, sőt II. Vilmos császár tanácsa csak rossz vért szült nála, mert a trónörökös dr. Bardolff Károly ezredesnek, a kis katonai kabinetiroda akkori főnökének oda nyilatkozott, hogy a császár bizzar tanácsa alapján arra kell következtetnie, hogy Berlinben még mindig nem ismerik fel, hogy milyen úton és eszközökkel lehet a széttűllőfélben lévő monarchia újjászervezését megkísérelni. Attól tart, hogy ha az újjászervezés órája elérkezik, Berlin akadályokat gördít majd az ő nehéz munkája elé.⁴⁴⁾

Tschirschky német nagykövet leghelyesebbnek vélte, hogy ha a trónörökös Tiszára vonatkozó nézeteit és trónralépése esetén megvalósítandó politikai programját szóbelileg nyíltan feltárná a német császár előtt. Bardolff jól ismerte a trónörökösöt, abbéli kételyeit fejezte ki a német nagykövetnek, hogy a trónörökös ezt megtenné, mert túlságosan elfogódott a császárral szemben, mert érzi maga fölött az ő egyéni szuperioritá-

⁴³⁾ Bei dieser Gelegenheit hat Seine Majestät dem Thronfolger den guten Eindruck geschildert, den er von Tisza empfangen' hätte und ihm nahegelegt, diesen wirklichen Staatsmanne sein Vertranen zu schenken. Treutier követ jelentése Vilmos császár kíséretéből a német külügyi hivatalnak. 191é. március 27. (Grosse Politik. XXXIX. Nr. 15720. 342. 1.) Utóbb máj. 10-én Tschirschky bécsi nagykövet is ily értelmű jelentést küld Jagow külügyi államtitkárnak. (u. o. 358. 1.)

⁴⁴⁾ Grosse Politik. XXXIX. Nr. 15732. 359. 1.

sát.⁴⁵⁾ A német nagykövet erre azt ajánlotta a trónörökös katonai kabinetiroda főnökének, vegye rá a trónörököst, hogy egy emlékiratban fejtse ki a politikai terveit, mert az őszinte barátság fenntartása megkívánja, hogy a császár is megismerhesse a trónörökös programját.

Tschirschky nagykövet lelkére kötötte Jagow külügyi államtitkárnak, hogy ha ez az emlékirat megérkeznék, fogadja azt a német császár köszönettel és tekintse mintegy a bizalom egyik legszebb nyilatkozásának. A trónörököst pedig német részről meg kell nyugtatni és bizalmatlanságát eloszlatni arra nézve, mintha a német császár reá akarná oktroyálni Tisza politikáját. A trónörökös — írja Tschirschky — úgyis mindenképen a maga útján fog járni és úgysem fogja Németország esetleges aggályait ügyelemre méltatni. Egyébként teljesen bizonytalan, hogy a trónörökös tervbevett reformjai meg tudják-e még menteni a Habsburg birodalmat, mely ezidőszert rohamosan hanyatlik. Talán célszerűnek látszik, — írja a nagykövet továbbá — ha a tervbe vett konopisti találkozó előtt a császárnak tapintatosan azt ajánlanák, hogy a Tisza-kérdést ne hozza újra szóba a trónörökös előtt, nehogy ez azt higgye, hogy a császár belpolitikai kérdésekbe akar beleavatkozni.⁴⁶⁾

Tschirschky tehát meggyőződött arról, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös és Tisza István gróf sohasem fogják egymást megérteni, mert a köztük lévő szakadék egyenesen áthidalhatatlan. — Die Kluft zwischen diesen beiden Männern und ihren politischen Anschauungen und Zielen ist unüberbrückbar.⁴⁷⁾

A bécsi nagykövet helyes megfigyeléseit alátámasztotta

⁴⁵⁾Er ist dem Kaiser gegenüber befangen und durch dessen überragende Persönlichkeit eingeschüchtert. (U. e. i. li.)

⁴⁶⁾In der Sache selbst ist es ja gewiss nicht sicher, ob die vom Erzherzog beabsichtigten Massnahmen das alte Gebäude des habsburgischen Staates wirklich wieder befestigen werden. Sicher ist jedoch, dass es bei der jetzigen inneren Politik mehr und mehr und in rascherem Tempo verfällt. Sicher ist ferner, dass der Erzherzog seine Pläne jedenfalls ausführen wird, mit oder ohne etwaige Bedenken unsererseits. (U. o. i. h.)

⁴⁷⁾u. o.

Fürstenberg gróf budapesti német főkonzul is, ki 1914. évi május hó 4-iki jelentésében rámutatott arra, hogy Tisza a monarchia súlypontját, amint a Bismarck is ajánlotta, Magyarországra szeretne volna áttenni, de terveit keresztelte a trónörökös, aki csökönyösen Nagyausztria felállításán törte fejét. Tisza szerinte a nagyausztriai gondolat megvalósításának legnagyobb ellenlábasa volt és azért viseltetett a trónörökös izzó gyűlölettel Tiszával szemben, akiben meg volt a képesség ahhoz, hogy Ferenc Ferdinánd megvalósítandó uralkodói programját elgáncsolja.⁴⁸⁾

A konopisti találkozón, mely 1914. év június közepén tényleg létrejött, Tschirschky figyelmeztetése ellenére is szőnyegre került Tisza politikája, melyről most a trónörökös nagyon elítélően nyilatkozott II. Vilmos császár előtt. Panaszokodott az agg I. Ferenc József király gyengeségéről, aki túlságosan Tisza és magyar tanácsadóinak befolyása alatt áll és folytonos engedékenységgel kockáztatja a monarchia fennállását és már a hármasszövetség érdekei ellen is vét, mikor Tisza *románellenes* politikájának egyre nagyobb teret enged.

Treutler tanácsos, ki II. Vilmos császár kíséretéhez tartozott, Zimmermann német külügyi államtitkárnak 1914. június hó 15-én jelentést tett a konopisti találkozó tárgyalásairól s megemlítette, hogy a trónörökös kifakadt ez alkalommal Magyarország és különösen Tisza politikája ellen, melyet ő a

⁴⁸⁾ Tisza ist unstreitig ein Politiker von grosser Bedeutung, der nicht nur die erforderliche geistige Befähigung, sondern auch die moralischen Eigenschaften besitzt. Mit einem weiten Blick in die politische Zukunft verbindet er ein grosses Ziel, dem er unbeirrt entgegengeht. Er weiss, was er will, und was er will, hält er aus Überzeugung für das allein Richtige und Mögliche. Dabei fühlt er in sich nicht nur die Kraft, es durchzuführen, sondern auch die Mission, es ans Ziel bringen zu müssen. Dies ihm vorschwebende Ziel ist na starkes magyarisches Ungarn das durch seine Einheit und straffe Organisation dem anderen Teil der Monarchie überlegen ist, so dass der Schwerpunkt der Monarchie allmählich von selber herüberückt...

Majd utóbb így folytatja „Dieser engbegrenzteren national magyarischen Politik Tiszas steht die universellere Auffassung einer Konsolidierung der Gesamtmonarchie, wie sie dem Thronfolger vorschwebt, diametral entgegen.” (U. o. 360. 1.)

monarchia szempontjából nemcsak károsnak, hanem veszedelmesnek is tart. Hangoztatja, hogy tudja, miszerint a császár előnyös oldalairól ismeri Tiszát, de tudja meg tőle, hogy Tisza egyéniségének értékét nem szavai, hanem tettei alapján kell mérlegelni és megítélni. Hiszen Tisza, jóllehet 1914. március hó 23-án a német császárnak Schönbrunnban való kihallgatása alkalmával ígéretet tett, hogy az erdélyi románok nemzeti igényeit ki fogja elégíteni, még mai napig is románellenes politikát űz, úgy hogy Románia, mely a hármasszövetség hatalmainál veszélyeztetve látja érdekeit, előbb-utóbb az entente hatalmak táborához fog csatlakozni. Ha Románia elszakadása bekövetkezne, akkor az tisztán a soviniztikus magyar politikának és elsősorban Tisza „merev és rövidlátó” politikájának következménye lesz.

A trónörökös hathatósan kérte a császárt, hogy utasítsa a bécsi német nagykövetet arra, hogy állandóan figyelmeztesse Tiszát ígéreteinek beváltására s a román kérdés rendezésére. A császár új nemzetközi megvilágításban látta az erdélyi román-politikumot, megígérte a trónörökösnek, hogy kérésének eleget tesz és Tschirschkyt azonnal utasítani fogja, hogy ahány-szor csak találkozni fog Tiszával, e szavakkal „Uram emlékezzék meg a románokról”,⁴⁹⁾ figyelmeztesse e nagy nemzetközi jelentőséggel bíró probléma helyes megoldására.⁵⁰⁾

A trónörökösnek szándékában volt Erdélyt Romániának átengedni és ennek ellenében megkívánta volna, hogy Románia szoros közjogi vonatkozásba kerüljön a Habsburg birodalommal. E közjogi viszony Bajororszáéhoz hasonlított volna és ezt a tervet lelkesen felkarolta a románok részéről Filippescu Nicolai is. Ferenc Ferdinánd keresztül vitte, hogy Czernin Ottokár gróf küldetett 1913-ban követnek Bukarestbe, ki egyfelől tervét ott előkészítette, másfelől azon volt, hogy tisztáz-

⁴⁹⁾ „Herr gedanke der Romanen.” (Grosse Politik XXXIX. Nr. 15736. 368. 1.)

⁵⁰⁾ Egyébként a német császár ismételtlen figyelmebe ajánlotta a trónörökösnek Tiszát, akit *ritka tehetségű* és tettvagyó államférfinak tartott. (U. o. 367. 1.)

tassék Románia politikai állásfoglalása a hármas szövetséggel szemben.⁵¹⁾ A trónörökös ezen terve azonban meghiúsult Tisza István merev magatartásán, kinek álláspontját I. Ferenc József király is magáévá tette.⁵²⁾

⁵¹⁾ Lásd Czemin i. m. 64. és 106. és következő lapjain.

⁵²⁾ U. o. 107—108. II. és lásd még Jagow német külügyi államtitkárnak Tschirschky bécsi német nagykövethez intézett 1914. évi június 15-iki levelét. (Grosse Politik XXXIX. Nr. 15735. 364. 1.) Lásd még Tschirschky jelentését Bethmann Hollweg kancellárhoz 1914. június 17-én. (II. o. Nr. 15737. 367. 1. és Nr. 15810. 469—70. 1.)

2. Ferenc Ferdinánd trónörökös reformtervei

A monarchia a bomlási processzus jeleit mutatja Ferenc József király uralkodása alatt — Az agg király autokrata és nem tűr beavatkozást. — A trónörökös tétlenségre van kárthatva. — Alkotmányjogi reformjait nem valósíthatja meg. — Mint hadseregfelügyelő a hadsereg terén korszerű reformokat léptet életbe. — A kis katonai kabinetiroda (Kleine Militärkanzlei) felállítása és kiépítése Brosch Sándor és Bardolff Károly dr. által. — A két kabinetiroda harca. — A trónörökös kabinetirodája kiváló szervezeténél fogva már belpolitikai kérdésekben is szóhoz jut. — A trónörökös főfeladatának tekintette a nemzetiségi kérdés rendezését. — A monarchia újjászervezésének szükségyszerűsége. — Alkotmányjogi reformtervek. A trónörökös vezéreszméje a dualisztikus alappal való szakítás és N a g y a u s z t r i a életrekeltése. — Nagyausztria megvalósítása érdekében erőszak és karhatalom alkalmazásától sem riadt vissza. — Nagyausztria megvalósításának lehetőségét Magyarországtól féltette. — Mindenki legyen elsősorban „osztrák”. — Nagy-Ausztria szövetséges államokból állana és az összekötő kapocs a német kultúra és a hadsereg németsége. — A birodalom hivatalos nyelve a német lenne.

Ferenc Ferdinánd tudatában volt annak, hogy az osztrák-magyar monarchia I. Ferenc József uralkodásának utolsó két évtizedében teljesen megbénult és a bomlási processzus jeleit már régen felismerte a trónörökös. Az agg uralkodó nem igen tűrt beavatkozást,¹⁾ túlságosan autokrata volt, ki azonfelül

¹⁾ „Solange er regiere, habe niemande anderer hineinzusprechen”. (Gzer-nin i. ni. 55. 1. és v. ö. Barger E., Franz Joseph. Zürich-Leipzig-Wien 19f7. 536. 1.)

a trón várományosát nem szerette.²⁾ A trónörökös, kinek alkotmányát az uralkodó nem elégíthette ki, tétlenségre volt kárthatva akkor, mikor szerinte sürgős alkotmányjogi reformokba volt szükség, melyek új életet öntöttek volna a széteső monarchia tagjaiba.³⁾ A hadsereg terén, mint legfőbb főfelügyelő, korszerű reformokat létesíthetett, jóllehet itt is tapasztalta az agg uralkodó ellenállását és gáncsoskodását. A hadsereg modern technikai felszerelését (telefon, teherautó, repülőgép, nehéz tüzérség stb.) mégis kierőszakolta a trónörökös és a hadihajóhad kiépítése is az ő érdeme volt.⁴⁾

A szervezett kis katonai kabinetiroda (kleine Militärkanzlei)⁵⁾ döntő befolyást gyakorolt ezentúl a hadsereg fejlesztésére, bár eleinte éles és kemény harc folyt a király és a trónörökös katonai irodája között.⁶⁾ Sokszor kemény összecsapásra is került a sor és a trónörökös olyankor, mikor a legfelsőbb hadúr maga elé rendelte, mindig felette ideges és ingerlékeny volt.⁷⁾ Megállapítható azonban, hogy Ferenc Ferdinánd kis katonai kabinetirodájának főnökei előbb Bjosch Sándor őrnagy, majd alezredes,⁸⁾ utóbb dr. Bardolff Károly ezredes nagy koncepciójú és szervezőképességgel bíró egyéniségek, kik csakhamar olyan ügyesen kiépítették a trónörökös katonai irodáját, hogy Ferenc Ferdinánd csakhamar belpolitikai kérdésekben is szóhoz jutott.

A trónörökös átlátta, hogy a monarchiára rövidesen válságos napok következnek és azért kereste és kutatta az újjászere-

²⁾ Margutti A., i. m. 143. és 147. II. Lásd még *Toedlich* L., Kaiser Franz Joseph von Österreich. Berlin 1928. 429. 1.

³⁾ Czemin i. m. 55. 1.

⁴⁾ Margutti i. m. 143., 291. és 307. II. és Czemin i. m. 65. 1.

⁵⁾ A trónörökös' katonai kabinetirodáját a beavottak „*műhely*”-nek, a királyét gúnyosan „*Murmerúcanzlei*”-nek nevezték.

⁶⁾ Redlich i. m. 428. I.

⁷⁾ Er machte in solchen Augenblicken ganz den Eindruck eines Kandidaten, der sich auf das Eyamen nicht genügend vorbereitet hat. (P. Nikitsch-Boules, Vor dem Sturm. Berlin 1925. 49. 1.)

⁸⁾ A trónörökös katonai kabinetirodáját Brosch S. még mint őrnagy 1906-ban' szervezte. (U. o. 60. 1.) Az irodaszemélyzete 14 tagból állott, Ferenc József katonai kabinetirodájában 16 tiszt nyert beosztást. (U. o. 61. 1.)

vezés útjait. Főfeladatának tekintette a *nemzetiségi kérdés rendezését* és a *nemzetiségek jogainak kielégítése* mellett kereste az újjászervezendő monarchia alapfeltételei!⁹⁾ Tudta, hogy a reformokra sürgősen szükség van, különben széthull a monarchia és tudta azt is, hogy az agg uralkodó irtózik a reformoktól, amelyeknek sürgőssége és szükségszerűsége idegessé tette őt. Még most megoldhatónak vélte a trónörökös az újjászervezést, de érezte az idők szelét, hogy ha a reformok még soká késnek, romba dül a Habsburgok birodalma. A Habsburgok történelmi elhivatottságát az elmaradt és megmerevedett birodalom gyökeres alkotmányjogi átszervezésében látta. Sokáig tépelődött a trónörökös, amíg megtalálta és kiépítette a monarchia átszervezésére vonatkozó reformgondolatait. A reformok alapeszméje nagyjában meg volt ugyan, de kivitelük olyan bonyodalmasnak mutatkozott, hogy ismételten megváltoztatta alkotmányjogi reformterveit.¹⁰⁾ A trónörökös vezéreszméje volt, hogy a monarchiának olyan alkotmányjogi reorganizációt adjon, mely a dualisztikus alappal szakít és az abszolutisztikus Habsburgok ábrándképét: Gesamtmonarchiat „*Nagyausztria*” formájában kelti új életre.¹¹⁾

Az ő politikai hitvallása tehát *Nagyausztria* megvalósításában állott. Életének minden erejét és vasakarátát e cél elérésének szentelte. Tervét nem tekintette utópisztikusnak és azért kész volt szükség esetén azt *erőszakkal* és *karhatalommal* is keresztül hajszolni. Nem ismert olyan akadályt, amelyen keresztül ne gázolt volna, hogy Nagyausztriát megalkossa.¹²⁾ Azon téves nézeten volt, hogy a probléma megoldása tisztán haíalmi kérdés.¹³⁾ ^Erős abszolutisztikus és reakcionárius hajlamai deszpo-

⁹⁾ V. ö. Tschuppik K., i. m. 491. 1. és v. ö. Czernin i. m. 64. I.

¹⁰⁾ Margutti i. m. 136. 1.

¹¹⁾ Ennek a felfogásnak egyik legnagyobb híve volt Conrad vezérkari főnök. Lásd Conrad i. m. I. k. 49. 1. és számtalan helyen emlékirataiban is kifejezést adott e gondolatnak.

¹²⁾ Margutti egy alkalommal kifejtette előtte, hogy alkotmányos úton nem hajthatja végre Magyarországon reformterveit. A trónörökös erre kereken és! komoran' azt válaszolta: „*Danin éhen mit Gewalt.*” (Margutti i. m. 130. 1.)

¹³⁾ Tschuppik i. m. 491. 1.

tává tették volna, mert már trónörökös korában sem tűrt ellentmondást és nagy történelmi hivatásáról szentül meg volt győződve. Kemény kézzel óhajtotta Magyarországot megrendszabályozni, mert a magyar nemzettől féltette joggal Nagyausztria megvalósíthatását és tisztában volt azzal is, hogy ha a magyar nemzetet törvényben biztosított jogaitól megfosztaná, a forradalmi kilátások közelfekvők lennének. A magyar forradalom letörését kell a trónörökös felfogása szerint birodalmi alkotmányjogi reformokkal biztosítani. Hiszen trónralépése esetén a magyar forradalom kitérését a világháború veszedelmének kitérésénél is előbb bekövetkezendőnek tartotta.

S veje és az Északamerikai Egyesült Államok lebegtek szeme előtt és amint Szejcban a nemzetiségek — franciák, németek és olaszok — elsősorban *szejciaknak*, az északamerikai Egyesült Államokban a különféle nemzetiségek *amerikaiaknak* tekintették magukat, úgy óhajtotta volna, hogy Nagyausztriában is mindenki elsősorban *osztrák* legyen és kinek-kinek nemzeti-ségi hovátartozandósága másodrendű kérdéssé devalválódjon.¹⁴⁾ A trónörökös nyilvánvalóan megfeledkezett arról, hogy a magyarok, csehek, lengyelek stb. mind történelmi tradíciókkal bíró nemzeti egyedek, kik egyediségüknél és nagy történelmi múltjuknál fogva osztrákokká sohasem válhattak volna.

Nagyausztria keretén belül széleskörű nemzeti autonómiát biztosított volna az egyes nemzetiségeknek, de e mellett erőskezü központi kormányzást tervezett. A trónörökös elgondolása szerint Nagyausztria *szövetséges* államokból állott volna. A szövetséges államok összekötő kapcsa a *német* kultúra lenne, melyet a *hadsereg németsege* biztosítana és védene.¹⁵⁾

Nagyausztria szövetséges államainak megteremtéséről és berendezéséről ismételten sokat tárgyalt a trónörökös budweisi

¹⁴⁾ Sosnosky i. m. 68. 1. — Conrad ezzel szemben tisztán lát, midőn helyesen rámutatott arra, hogy nálunk a szomszédos szláv, Tornán és olasz államok miatt a nemzeti-ségi kérdés megoldása sokkal nehezebb, mert itt az öntudatos szláv, román stb.-ből már nem faragható *osztrák* érzelmű állampolgár. (Conrad i. m. I. k. 129. 1.)

¹⁵⁾ MaTgutti L. m. 129. 1. és lásd Conrad i. m. I. 329—331. 1.

dandárparancsnoksága idején Margutti báró vezérkari tiszttel, ki emlékirataiban szól Ferenc Ferdinánd bizzar politikai terveiről.¹⁶⁾

Margutti feljegyzései szerint Ferenc Ferdinánd Magyarországot 4—5, Csehországot 2, Galiciát 2 ilyen szövetséges állammá óhajtotta volna átalakítani már azért is, hogy azután ezen szövetséges államokban, éppúgy mint az osztrák koronartományokban, a német elem erőre kaphasson és Nagyausztria fennálhatásának szükséges összekötő tényezője lehessen. A német nyelv és kultúra politikai jelentőségét és fontosságát ez esetben mindenki elismerné és így lassanként könnyű szerrel az egész birodalom hivatalos nyelve a német lehetne. Nem lehet azonban megengedni, hogy az egyik szövetséges állam a másik terhére elhatalmasodjék, mert ez veszélyeztetné a szövetséges államok egymáshoz való jogi viszonyát. Ha az emberi testen egyik testrész túltengésben szenved, operatív beavatkozásra van szükség, hogy egységes fejlődés indulhasson meg. Éppen így a Habsburgok monarchiájában is bomlás mutatkoznék, ha Magyarország állandóan túltengene a többi államok rovására.¹⁷⁾

¹⁸⁾ Margutti i. m. 131. 1.

¹⁷⁾ U. o. i. h.

3. Reformtervek a monarchiának Nagyausztria Egyesült Államaiévá való átszervezésére

A dualizikus államforma hátrányai és a foederatív államszervezet előnyei. — Popovici államteóriájának hatása a trónörökösre. — A Habsburgok birodalma 15 államból létesült szövetséget alkotna. — Popovici és a trónörökös politikai programjának meglepő azonossága. — A trónörökös betelmelete. — Popovici tervezete szerint Magyarország hat szövetséges államra osztódnék. — Nagyausztria Egyesült Államainak szervezete. — A trónörökös aggályai Popovici új államtervezetével szemben. — Nagyausztria híveinek nyugtalansága. — A tradíció jelentősége. — A Popovici-féle tervezet nem talál köztetszésre.

A trónörökös azonban csakhamar észrevette, hogy Nagyausztria szövetséges államainak megszervezésénél legfőbb akadály a fennálló dualisztikus államforma.¹⁾ E dualisztikus jogviszony mellett Magyarország közjogilag teljes egységet alkotott, Ausztria ellenben koronatartományokra tagolódott. A dualizmus megbontásán felül új entnográfiai kerületek megszervezése még aivasakarató trónörökösnek is nehéz és súlyos feladatnak tűnt fel. A trónörökös erősen mérlegelte a foederatív-államszervezet előnyeit és hátrányait és tépelődéseiben döntő elhatározásra jutni még sem tudott. *Nagyausztria* megalkotása lebegett szeme előtt, mikor a terv keresztülvitelére gyakorlati

*) E dualisztikus államformának nagy ellensége Conrad is. Lásd Conrad i. m. I. 41. 1.

útbaigazítást kapott *Popovici* Aurél magyarországi romának: „*Die Vereinigten Staaten von Gross-österreich*” c. Leipzigben, 1906-ban megjelent munkájában. E munka nagy hatással volt a trónörökösre. Tépelődései egyszerre megszűntek és mintegy felvillanyozva azon hiszemen volt, hogy megtalálta politikai eszméjének összes” kontúrvonásait. Szinte fellélegzett, hogy kedvenc, eszméjének, JS”agyausztriának a szövetséges államokból való kiépítése lehetségesnek tűnt fel. Popovici éles dialektikával és tetszetős logikával hirdette, hogy a, monarchia jövőjét csak *egy* 15 nemzeti autonómiával bíró területből alkotott szövetséges állammá való átformálása biztosíthatja. *A német kultúra a német nyelvvel* együtt legyen a foederatív (alapon álló államokban, az új átszervezés után, az a bizonyos vasabroncs, mely biztosítja a különben szétbomló monarchia egységét.

Popovici gondolatmenete csodálatosan egyezett a trónörökös politikai programjával, aki — Margutti feljegyzése szerint — a monarchia államainak szövetségét olyan betonhoz hasonlította, melyben a nagy kövek apróra, egyforma nagyságú szemcsévé töretnék, hogy a beton anyaga szilárd és egységes legyen.²⁾ Magyarországot is kisebb részekre kell feldarabolni és a részekben a nemzetiségi igények kielégítése után nem a magyar, hanem a német nyelv lesz az egyéb szövetséges államokkal való érintkezés hivatalos nyelve. Popovici tervezete szerint Magyarország hat nemzeti autonómiával felruházott területet, illetve szövetséges államot alkotott volna és pedig: 1. A magyarság területe, 2. Erdély, mint román nemzetiségi állam, 3. a székelyföld, 4. a szlovákok területe, 5. Horvátország, Dalmáciával és Bosznia-Hercegovinával és 6. a vajdaság, mint Magyarország szerbalkta része.

Ausztriában külön-külön német nemzet; államot alkotott volna: II. Német-Ausztria (a német alpesi tartományokkal); 2. Csehország, német része és 3. Morvaország német területe, ellenben 4. Cseh- és Morvaország ' cseh-morva része mint szláv nemzeti állam tartozott volna a szövetséghez; 5. a lengyelek Nyugatgaliciában; 6. a rutének Keletgaliciában; 7. Krajnában

²⁾ Margutti i. m. 131. 1.

a szlovén alpesi tartományok alkottak volna külön-külön nemzeti államot, végül 8. Trento és 9. Trieszt, mint olasz jellegű államok illeszkedtek volna be Nagyausztria Egyesült Államaiba.

Popovici ügyes hasonlattal igyekezett tervezetét megnyerővé tenni és annak közjogi nehézségeit kiküszöbölni. A monarchiát egy hatalmas, magas, masszív bérpalotához hasonlította, amelyben, mivel az épület még a hűbériség korából való, nagy és terjedelmes termek vannak, amelyekben több család együttesen lakik. E termekben a mosdó,- tűzhely és ruhaszekrények közösek, ennél fogva a család tagjai között állandó civódás van, mert a közösség feltétlenül a nézeteltérésekre ad alkalmat. Az e termekbe beszorított családok emiatt naponta viaskodnak egymással. Igaz, hogy az ellentétek kiküszöbölésére vannak bizonyos rendszabályok, de ezeket különféleképp magyarázzák, úgy hogy csak fokozzák vele az ellenségeskedést. A családok mind siratják családi otthonukat és kényelmetlenül érzik magukat e közös nagy termekben. Különös izzó gyűlölettel tekintenek azokra a családokra, amelyek az úgynevezett történelmi termek kulcsárai és így hatalmukban áll, hogy a többi családot megrendszabályozzák. Ezek a viszályok és parázs veszekedések megszűnnének, ha ezt az ósdi épületet a modern higiénikus építészeti szabályoknak megfelelően átépítenék. Újabb választófalakat kellene emelni, a nagy termeket a kisebb családoknak megfelelő bőséges (kényelmes) lakásokra kellene beosztani és akkor minden egyes család megtalálná a maga otthonát és jól érezné magát az átépített ósdi, de szilárd alapon nyugvó palotában.³⁾

A monarchia eddigi 19 állama helyett tehát ezentúl csak 15 nemzeti autonómiával bíró területből állana. Igaz, hogy ezen entnográfiai-földrajzi új területű egységeken belül is volnának még bizonyos kisebb nemzetiségi tömbök, mint pld. a szászoké Erdélyben, a sváboké Temesben, Bácskában és Buda környékén, de e nemzetiségi kisebbségeknek nemzeti kulturális

³⁾ Popovici i. m. 289. 1.

fejlődése és megerősödése széleskörű autonómiával az 1863-iki nemzetiségi törvény rendelkezéseinek szigorú végrehajtásával volna biztosítandó.⁴⁾

Nagyausztria összes néptörzsei teljes egyenjogúságot élveznének. Az érintkezési nyelv a nemzeti államalakulatok között a *német* nyelv lenne, mely egyúttal a Bécsben felállított összes központi, irodalmi intézményeknek és a hadsereg és a tengerészet hivatalos nyelve is volna. Az egyes nemzetiségi államterületeken belül a hivatalos nyelv az illető államterület nemzeti nyelve lenne.⁵⁾

Politikai jogait mindenki az autonómiával bíró saját nemzeti államában, ahová az illető illetékes, gyakorolná, de mindenkinek csak osztrák állampolgársága volna.

Nagyausztria Egyesült Államai közös vámterületet alkotnának.

A törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalom gyakorlásának egysége, a taxatív felsorolt ügyekben, az egész birodalom területére fenntartatnék. A birodalmi központi parlament a képviselőházból és az urak házából állana, a kormány élén a birodalmi kancellárral. A birodalmi tanácsba az autonómiával rendelkező nemzeti államok összesen 42 (Németausztria 7, Magyarország 6, Csehország 5, Erdély 4, Horvátország 3, Főziovenszko 2, szerb vajdaság 1, a Székelyföld 1) tagot küldenének.

Az egyes szövetséges államok élén a császártól kinevezett helytartók állanának és ^ minden nemzetiségi államnak külön tartományi gyűlése lenne.⁶⁾

Nagyausztriának ezen új államformája nem kölcsönözne a birodalomnak *szláv jeleget* sem, mivel Popovici számítása szerint 1906-ban a német (9 millió), magyar (9 m.), román (4 m.), olasz (lm.) lakosság mellett, vagyis összesen 23,000.000 nem szláv ajkú lakossággal szemben mindössze 20,000.000 szláv élne az újjá szervezendő birodalomban.⁷⁾

⁴⁾ T.J. o. 310. 1.

⁵⁾ L. u. o. 315. 1.

⁶⁾ U. o. 318—321. 1.

⁷⁾ U. o. 347. 1.

Popovici a szövetséges államok megalkotásánál csak entnográfiai határokra gondolt és így figyelmen kívül hagyta Magyarország és Ausztria koronatartományainak történelmi határait. Merész lépés, de rendszeréhez és elveihez következetes eljárás volt, hogy Nagyausztria Egyesült Államainak teljesen új entnográfiai határokat szabott. Bármilyen nagy lelkesedéssel fogadta a trónörökös Popovici új államtervezetét, csakhamar némi aggályai támadtak, a történelmi határok teljes mellőzése, sőt kiküszöbölése miatt. Az alpesi koronatartományok történelmi határai, melyek pedig szerinte nemzetképező erővel bírtak, szinte eltűntek volna és ez a radikális megoldás visszahatást keltett volna azoknál, kik az Alpeseiken Nagyausztria eszméjéhez ragaszkodtak. A történelmi tradíció oly nagy összeolvasztó erőnek bizonyult, hogy új entnográfiai egységek megteremtése árán sem lehetett ezt a nagy nemzeti és erkölcsi tőkét kockáztatni. Nagyausztria hívei részéről is bizonyos nyugtalanság volt tapasztalható, sőt idegenkedés nyilvánult meg a tervvel szemben, hogy a monarchia az összes történelmi határok mellőzésével entnográfiai alapon teljesen újra felosztassék. Ez az idegenkedés Ferenc Ferdinándot is óvatosabbá tette és benne is nagy kételyek támadtak Popovici tervezetének politikai célszerűségét és realitását illetőleg. A trónörökös, aki sokat adott tradíciókra, a koronatartományokban nem merte azokat úgy sutba dobni, mint ahogy ezt megcselekedte volna Magyarországon. Ausztriában a történelmi határokat államalkotó és német nemzetképező tényezőknek tekinti Ferenc Ferdinánd, nálunk viszont a nemzetiséget megfojtó és a magyarság uralmi jellegét biztosító eszközöknek. Magyarországon pusztulniok kell a történelmi határoknak, de Ausztria egyes koronatartományiban noli me tangere gyanánt respektálták volna. Kiélestitte a helyzetet Danzer C. /M. az Armeezeitung szerkesztője, ki körkérdésében nyilatkozattételre hívta fel Ausztria illetékes politikai tényezőit, kik legtöbbször ezen teljesen új entnográfiai térképezésnek ellenfelei voltak.⁸⁾ A sajtó sem Ausztriában, sem

⁸⁾ Danzer C. M., Das neue Österreich. Eine politische Rundfrage. Wien, 1908. — összesen 82 nyilatkozatot közölt az 1—155. l.

nálunk nem vett tudomást Popovici terveiről, melyet — bár bizonyos köröknek tetszett, de felette veszedelmes voltánál fogva, — teljesen elhallgatott. Csak a magyarországi nemzeti-ségek egyes vezérei lelkesedtek érte.

4. A trializmus gondolata

A monarchia harmadik egyenrangú tényezői a szlávok lennének. — A cseh államjog elismerése. — A délszlávok szerepe. — A trializmus nem találna annyi ellenzésre Magyarországon, mint Nagyausztria megszervezése. — A trónörökös aggályai a trializmussal szemben. — A trializmusban a Habsburg-ház hatalmi érdekeinek erősítését keresi. — A trializmus a katolikus horvátok hatalomhoz jutását jelentette volna. — A szerbek ellenszenv a Habsburg-birodalom trialisztikus alapon való újjászervezésével szemben. — A szláv állam trialisztikus formájában nem nemzeti, hanem dinasztikus érdekeket szolgált volna. — A szerbek Ferenc Ferdinánd ily irányú politikájának ádáz ellenségei. — A trónörökös tételődései. — A „műhely” utasítást kap kormányprogram kidolgozására. — Szakítás a trializmussal és a dualisztikus alap lép ismét előtérbe. — A monarchia dualisztikus alapjának megbolygatása veszedelmes. — Átmenetileg a dualisztikus alap megmarad. — Broseh Sándor vezérkari alezredes kormányprogrammja. — A „műhely” segítőitársai. — A „műhely” magyar tanácsadói. — A „műhely” összekötése a magyar nemzetiségekkel, különösen Cristea Miron karánsebesi püspökkel. — A műhelybe összegyűlt tervek és emlékiratokban kifejtett alkotmányjogi reformok összegegyeztetése. — A nemzetiségek előretörése Magyarországon az általános titkos választói jog bevezetésével biztosítandó.

A trónörökös maga is belátva a nehézségeket, melyeket a Popovici-terv esetleges keresztülhajszolása okozna, elejtette azt és felkarolta a dualisztikus államforma helyett a *trialisztikus* jellegűt. A monarchia harmadik egyenrangú tényezői volnának a szlávok, kik Ausztria és Magyarország déli részén laktak. Nevezetesen a cseh államjog elismerése mellett délen a szlovének, horvátok, bosnyákok és szerbek új államot alkotná-

nak a monarchiában és ellensúlyozná Magyarország politikai túlsúlyát. A *trializmus* gondolata felette rokonszenves volt a trónörökös előtt, mert úgy vélte, hogy ezzel is megtörhetné a magyarok egységét és erejét. A trializmus talán magyar részről nem talált volna annyi ellenzésre, mint Nagyausztria megszervezése. A trónörökös azonban nem sokáig maradt híve a trializmusnak, mert csakhamar aggályai támadtak és félti tőle régi kedvenc gondolatának, Nagyausztriának megalkotását. Attól tart, hogy Magyarország összefoghat a szlávokkal Ausztria ellen és az esetben a trializmus épen sírásója lenne Nagyausztria jövőjének.

A trializmus, bár sok előnye van, de veszedelmet is rejt magában, azért nem erőszakolja e terv keresztülvitelét, csak napironden tartja, hogy szükség esetén újra elővegye.

A trializmus azonban nem jelentette a trónörökösnél a délszlávok egyesítését, hanem kizárólagosan a Habsburg-ház hatalmi érdekeit szolgálta volna. A trializmus révén a *katholikus horvátok* az egyéb görögkeleti szlávokkal szemben jelentékeny politikai befolyáshoz és súlyhoz jutottak volna, de ők is csak a Habsburgok nagyhatalmi politikájának exponensei maradtak volna a Balkánon. A szerbek épen emiatt tartottak a Habsburg-birodalom trialisztikus alapon való újjászervezésétől és azért voltak ők Ferenc Ferdinánd ily irányú politikájának ádáz ellenségei.¹⁾

A nagyszerb állam ^megteremtésének hívei ugyanis féltek attól, hogy a monarchia trialisztikus kereteiben a szlávok irredentizmusa megszűnik.²⁾

Helyesen mondja tehát Wendel Hermann, hogy a trializmus egy újabb rajnai szövetség-féle államalakulatot teremtett volna,³⁾ melynek életképessége különben is kétségbe vonható, mert nem nemzeti, hanem dinasztikus érdeket szolgált volna.

¹⁾ Poincaré i. m. 303. 1.

²⁾ Barnes Harry, Die Entstehung des Weltkrieges. Berlin-Leipzig 1928. 138. és 164. 1.

³⁾ Wendel H., Die Habsburger und die Südslawenfrage. Belgrad-Leipzig 1924. 21. 1.

A trónörökös hosszas töprekedés után végre érkezettnek tartotta az időt arra, hogy utasításai értelmében végleges kormányprogramot dolgoztasson ki és a bekövetkező trónváltozás ne érje őt váratlanul.

Uralkodása esetére szóló kormányprogrammja 1910/1 l-ben készült el és ebben már szakított a szövetséges államok tervével, de a dualizmus következetes keresztülvitelével is és megint dualisztikus alapra helyezkedett.

A monarchia dualisztikus alapját megbolygatni, úgy látszik, mégsem tartotta tanácsosnak a trónörökös trónralépésekor, mert forradalomtól féltette a monarchiát. A forradalom oly súlyos megrázkódtatásokat idézhetett volna elő, melyek nemcsak a monarchia nagyhatalmi állását veszélyeztetnék, hanem az összeomlást is előidézhetnék.

Egyelőre, de csak *átmenetileg* meg óhajtotta tartani a monarchia dualisztikus kereteit, hogy aztán, ha szépszerrel nem megy, oktroi útján tüzzel-vassal kiharcolja Nagyausztria közjogi állását és elismertetését. Megbízta *Brosch* Sándor vezérkari alezredest, katonai kabinetirodájának főnökét, hogy uralkodása esetére egy minden részletre kiterjedő programot dolgozzon ki. *Brosch* bevonta munkálataiba *Lammasch* Henrik és *Túrba Gusztáv* bécsi egyetemi tanárokat, akik a program közjogi részeit vállalták. Befolytak továbbá a munkálatokba a politikusok közül gróf *Czernin* Ottokár, báró *Chumetzky* Lipót, báró *Oppenheimer* Félix, báró *Eichhoff* I. András és báró *Spitzmüller-Harmersbach* Sándor is, ki utóbb az utolsó közös pénzügyminiszter volt. Azonfelül dr. *Funder* Henrik és *Junker* Károly szerkesztők. Magyar részről *Kristóffy* József, volt darabont belügyminiszter állott 1907 március havától közvetlen összeköttetésben a trónörökössel és a műhely főnökével. A *magyarországi nemzetiségek* képviselőiben meghívást kapott a trónörököstől dr. *Vajda* Sándor és *Popovici* Aurél (román), dr. *Hodza* Milán (tót), dr. *Steinacker* Ödön (erdélyi szász), báró *Rauch* Pál és *Frank* Ivó (horvát).⁴⁾ Utóbb a trónörökös a magyarországi nem-

⁴⁾ *Kristóffy* i. m. II. k. 452. 1. és lásd még *Polzer-Hoditz* i. m. 75. 1. és *Lammasch* H., *Seine Aufzeichnungen, sein Wirken und seine Politik*. Wien-Leipzig 1922. 77. 1. és *Auffenberg* i. m. 229. 1.

zetiségeknek más képviselőit is fogadta a Belvedere-ében. így készítette elő *Vajda Cristea* E. Miron, a szebeni görögkeleti érsekség tanácsosának és *Bunea* Augustin dr., a balázsfalvi érsekség új kanonokjának meghívását is. Cristea Miron 1910-ben a trónörökös hathatós pártfogása révén karánsebesi görögkeleti román püspök, majd nagyszebeni érsek lett és ma mint bukaresti patriarchia, a román régenstanács tagja.

A meghívások a legnagyobb óvatossággal, álneveken és titokban a Belvedere hátsó kertajtóján át történtek.⁵⁾

A főherceg nagyon kedvesen fogadta meghívott bizalmasait, különösen nagy előszeretettel tárgyalt román konfidenseivel. Cristea E. Miron naplóját ismerteti az Erdélyben megjelenő Magyar Kisebbség c. folyóirat (1929. évf.),⁶⁾ Cristea megemlékezik arról, hogy a trónörökös elmondta neki, egy ilyen meghívás alkalmával, hogy a román népet nagyon szereti, ismeri azokat a szenvedéseket, amelyeket a magyar uralom mér rájuk, ismeri lojalitásukat és azokat az áldozatokat, melyeket a dinasztia érdekében 1848-ban hoztak. Együtt érez a nemzetiségekkel, főként a románokkal. Szereti ezt az egészséges hegyi népet. A nyelvük szép és harmonikus, nem olyan, mint a magyar, amellyel már negyven év óta kínlódik sikertelenül. „Az a „tata”, „tete” valami lehetetlen borzalmasság.” Lelke vágya az, hogy segítsen a román népen, amikor lehetséges, most azonban még nem sokat tehet értük.

Cristea hangoztatta a trónörökös előtt, hogy az egész erdélyi román nép dinasztikus érzelmű és a magyarok azért zárják ki a románokat a közügyekből, mert érdekeik azonosak a dinasztia érdekeivel. Panaszkodott továbbá a főhercegnek, hogy

⁵⁾ Kristóffy I. 390. 1. Cristea naplójában részletesen előadja, hogy Brosch Vajdával együtt milyen nagy fűrfangossággal és ravasz körültekintéssel készítették elő Cristea és Bunea meghívását. (Magyar Kisebbség c. Lúgoson megjelenő folyóirat 1929. évf. 2. sz. 43—44. 1.) közli magyar fordításban Cristea naplójából ezt a részletet is. Cristea naplójának ezen fejezetét a kézirat egyes részeinek és sürgönyök hasonmásával közölte Jon Rusu Abrudeanu „Indragostirea unui Habsburg de o Framoasă Románca Din Ardeal” c. 1928. Bucuresti-ben megjelent munka 14. fejezetében 226—248. 1.

⁶⁾ Lúgos VIII. evf. 1929. 2. sz. 42—51. 1. j

az Apponyi-féle iskolatörvény súlyosan érinti a román népet és hamisan olyformán állította be a tényeket, mintha e törvény miatt már a vallástant sem taníthatnák románul. Bunea meg elfogultan világította meg a főherceg előtt a választói kerületek aránytalan beosztását és az erdélyi román sajtó (Telegraful Eoman stb.) megrendszabályozását. Azzal áltatta a főherceget, hogy a románokat és vezéreiket csak azért vádolják irredentizmussal, hogy kompromittálják őket a főherceg előtt, pedig ők „nem gravitálnak kifelé”.⁷⁾

Olyan magyar államférfiakkal, kik nem voltak az egységes osztrák császárság hívei, nem tartott fenn összekötötést.⁸⁾

A „műhely”-ben a trónörökös állandó megbeszéléseket folytatott meghitt bizalmasaival, kiket azonfelül Broschhoz is utasított, hogy észrevételeiket, óhajaikat vele közöljék és igyekezzenek állandó kontaktust fenntartani a műhellyel. Feltűnő, hogy > a trónörököshöz azok férkőztek a legkönnyebben és azoknak volt szabad be- és kijárásuk a Belvedere-ében, akik az összeomlás után az utódállamok szervezésében vezetőszerpet játszottak. Vannak írók, akik ebben Ferenc Ferdinánd reformterveinek igazolását látják. Ha a trónörökös nemzetiségi alapon újjászervezhette volna a monarchiát, akkor szerintük az nem is bomlott volna fel. A trónörökös meggyilkolását is azzal indokolják, hogy a szerbek veszedelmesnek tartották Ferenc Ferdinánd politikáját, mert a monarchia területén lakó nemzetiségeknek megadta volna a teljes jogegyenlőséget és így azok nem kívántak volna a monarchiával szomszédos államokban élő fajrokonáikkal egyesülni. A trónörökös elvágta volna így az irredentizmus gyökerét.⁹⁾ Az írók ezen helytelen következtetései onnét származtak, 'mert nem ismerték a monarchia dualisztikus struktúráját és alábecsülték a nemzetiségeknek már több évtizedes múlttal bíró irredentisztikus aknamunkáját.

⁷⁾ U. o. 47 és 48. 1. Utóbb a tények meghazudtolatták Cristea és Burea állításait.

⁸⁾ Auffenberg i m. 229. 1.

⁹⁾ Glaise-Hostenau, Die Katastrophe. Die Zertrümmerung Österreichs-Ungarns. Zürich-Leipzig-Wien, 1928. 20—21 1.

A „műhely” munkatársai alapos alkotmányjogi reformra törekedtek, mely a magyar közjogi viszonyokat gyökeresen fel kívánta volna forgatni. Az alkotmányjogi reform végcélja ugyanis az volt, hogy Magyarország politikai túlsúlyát teljesen letörjék és a magyar nemzetet uralmi jellegét biztosító jogaitól véglegesen megfosszák. A műhely munkatársainak az volt a jelszava, hogy Magyarországot ne csak a magyarok uralják, hanem kell hogy a nemzetiségek is döntő szóhoz jussanak a politikai életben. Szerintük a nemzetiségek előretörését csak az *általános titkos választói jog* bevezetése biztosíthatná, tehát a trónörökös megkoronáztatása mindaddig elodázandó, míg e fontos alkotmányjogi változások be nem következnek.

5. Ferenc Ferdinánd kormányzati programja

I. Ferenc József király lemondási szándéka 1912-ben a kormányzati program átdolgozását aktuálissá tette. — A program készítője Brosch Sándor vezérkari alezredes, a kis katonai kabinetiroda főnöke. — A trónváltásnak zökkenés nélkül kell lefolynia. — A békepolitika hirdetése. — Szürke manifesztumok közrebocsátásától tartózkodni, kell. — A „wurstlizás” kora lejárt. — A kibocsátandó manifesztumok kellékei. — Lehetőleg csak egy manifesztum adassék ki. — Az egységes manifesztum ellenjegyzésének kérdése. — Ferenc Ferdinánd trónralépése esetén feleségének közjogi helyzete azonnali rendezést kíván. — Kammasch és Brosch javaslatai a császár és király feleségének cím-kérdésében. — A koronázási eskü elhalasztásának okai. — Az osztrák és magyar kiegyezési törvényekben mutatkozó ellentétek kiegyenlítése. — Az uralkodó nem mondhat két egymásnak ellentmondó esküt. — Túrba féle kibúvó a koronázási eskü záradékában. — A revíziós záradék kérdése. — Az uralkodó nem akarja orvul megtámadni a magyar alkotmányt. — A revíziós záradék becsempészése. — A hitlevél harmadik pontjának tervbevevett megváltoztatása.

Ferenc Ferdinánd kormányzati programjának alapos átdolgozása 1912 március 6-án vált újra aktuálissá, mikor Ferenc József elutasította Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök resolúcióját, sőt lemondását helyezte kilátásba. A Belvedereben a király fenyegetése nagy izgalmat keltett és a „műhely” elkészítette a trónörökös részére az utolsó programot.

A program, melyet Brosch, Lammasch, Bernatzik és Turba, továbbá Kristóffy József, Vajda W. (utóbb román miniszterelnök), Hodzsa Milán (utóbb csehszlovák miniszter), Brantisch (erdélyi szász) és más számos emlékiratainak figye-

lembe vételével kidolgoztak,¹⁾ gyökeres alkotmányjogi reformokat helyezett kilátásba. A program tartalma, bár Magyarországra nézve Jesujtó, felette gazdag. Ferenc Ferdinánd trónörökös trónralépése esetén erős akaratával és fanatikus elszántságával gondoskodott volna arról, hogy következetesen keresztülhajsolja azt, avégből, hogy a monarchiát újjászervezze és megmentse.”

A program bevezetésében mindjárt hangsúlyozta, hogy a trónralépésnek minden zökkenés nélkül kell bekövetkeznie, mert a külföldi és belföldi ellenségek egy közeli forradalmat és olasz, vagy szerb-montanegrói háború kitörését jósolják.

A külföldet meg kell nyugtatni afelől, hogy ezentúl is a békepolitika fog érvényesülni, mivel a Németországgal kötött szövetség a békének legbiztosabb záloga.

Magyarországgal is a békés együttműködés útját kell eleinte egyengetni, hogy a monarchia hatalmi tekintélye ki- és befelé megóvassék.

Erélyes, kemény kézzel kell a kormányzás gyepelőit megragadni, hogy a rend fenntartassák és következetességgel kell mindenben eljárni. Szürke manifesztumok közrebocsátásától szigorúan kell tartózkodni,²⁾ mert a kísérletezések a lakosság bizalmát aláásnák. Határozott utasításokra van szükség, kertelesnek nincs helye és az úgynevezett „vurstlizás”-nak egyszerűsmindenkorra véget kell vetni. Az uralkodó programja részleteinek nyilvánosságra hozatalától lehetőleg tartózkodni kell, mert ha esetleg revízióra szorulna, akkor annak megváltoztatása megrendíthetné a népek bizalmát.

Bizonyos fontos kérdésekben az elvi álláspont azonnal lezögezendő.

A manifesztum³⁾ trónbeszéd jelleget öltjön, csak rövidebb

¹⁾ Megjelent egész terjedelemben „das Regierungsprogramm Franz Ferdinands” címen a *Neues Wiener Journal* 1923. dec. 30. és 1924. jan. 1. számában és újabban Theodor von Sosnovszky, Franz Ferdinand. Der Erzherzogthronfolger c. művében 78—105. l. München und Berlin, 1929.

²⁾ V. ö. Lammasch észrevételeit i. m. 86. l.

³⁾ Lásd Kristóffy készítette manifesztumának tervezetét. (Kristóffy i. m. II. 681—82. l.)

és tartalmasabb legyen. Mindent el kell követni, hogy csak egy manifesztum adassék ki és a magyar miniszterelnököt erős rábeszéléssel meg kell nyerni annak, hogy egyetlen manifesztum kiadásába beleegyezzen. Ha a magyar álláspont megghiúsítaná az egységes manifesztum kiadását, akkor lehetőleg három egyező manifesztumot kell kibocsátani és pedig Ausztria- és Magyarországon kívül még Bosznia-Hercegovina részére is egyet, hogy már ezzel is jeleztessék, hogy Bosznia-Hercegovinára a monarchia keretében új jövő vár.

Mérlegelés tárgyává kellene azonban tenni, hogy nem lehetne-e az egységes manifesztum kiadását olyformán kierőszoakolni, hogy a külügyminiszter, — aki egyúttal az uralkodó ház minisztere is, — ellenjegyzésével jelenne meg a manifesztum. Bizonyos, hogy Magyarországon ez az eljárás nagy vihar kitörésére adna okot, mivel az 1867. XII. t.-c. 27. §-a szerint a közös miniszterek a monarchia egyik államában sem vezethetik az államügyeket és azokra irányító befolyással sem lehetnek. Azzal lehetne a magyarok ellenállását kivédeni, hogy a manifesztumban az uralkodó népeihez szól és ezek a személyes jellegű vonatkozások nincsenek tekintettel a monarchia államjogi viszonyaira.⁴⁾

Ha a külügyminiszter jegyezné ellen a manifesztumot, az esetben rögtön kidomborodnék az, hogy a császári Ház külügyminiszterének birodalmi kancellári jellege is van, mielőtt a magyar ellenzék beleköthetne kinevezésébe. A birodalmi kancellári tisztség felállítása és szervezése az 1867: XII. t.-c. megváltoztatásától függ, mert csak e t.-c. hatálytalanítása adná meg a címnek megfelelő politikai jogkört is. Trónralépés esetén az uralkodó feleségének közjogi helyzetét is-rendezeni kell és pedig olyformán, hogy ő lesz ezentúl, mint „a császár és király felesége,” az udvar első asszonya.⁵⁾ A hirtelen és váratlan meg-

⁴⁾ Lásd Lammasch észrevételeit i. m. 89. 1.

⁵⁾ Lammasch és Brosch ajánlották ezt a címet és az előbbi annak a nézetnek adott kifejezést, hogy e nehézkes és kissé hosszadalmas címből csakhamar el fog kopni a „feleség” szó (Kaisers u. Königs- Gemahlin) és helyette a császárné és királyné címe fog rövidesen meggyökeresedni. Megszólításnak Lam-

oldás a legjobb sikert biztosítja e tekintetben. Ez az eljárás meghiúsítja mindjárt a magyarok azon *számító* ajánlkozását is, hogy királynévá teszik az uralkodó nejét. A trónörökös a magyaroktól nem fogad el semmi jogelőnyt, családja részére sem, mert szerinte ez a magyarok részéről üzérkedésre vezetne.⁶⁾ Hogy a magyarokat a trónörökösnek ezen gyengéjére építse t esetleges számításuktól teljesen kiábrándítsa Ferenc Ferdinánd, azonnal kinevezi Károlyt trónörökös-főhercegnek, trónöröklési joggal, amennyiben esetleges másik kötendő egyenjogú házasságából fiúutódai nem születnének.⁷⁾

Részletesen szól a kormányzati program a *koronázási esküről*, amelynek jelentősége közjogi és nemzetközi szempontból egyaránt kidomborodik.

A kormányzati program tervezői aggályosnak tartják, hogy a király az 1791:111. t.-c. értelmében hat hónapon belül megkoronáztassa magát. A koronázási eskü letétele lehetetlenné teszi a gyökeres alkotmányjogi reformot. A megkoronázott király lelkifurdalás nélkül nem teheti túl magát letett esküjén és Ferenc József is csak azért bocsátotta el a Fejérváry-Krisztoffy kormányt, mert hivatkoztak koronázási esküjének szentségére. Ferenc József király akkor már azon a ponton volt, hogy a megyék és a gentry úgynevezett nemzeti ellenállását letörje, mikor az utolsó pillanatban megkezdte a visszavonulást. Ezzel a korona tekintélyén nagy csorba esett. A jövőben ilyen csúfosan végződő kísérletektől tartózkodni kell.

Koronázás előtt lehet a magyar nemzetre oktroyált alkot-

masch a „királyi Fenség”-et ajánlotta, mivel e címzés nem ütközik az 1904-iki patens rendelkezéseibe, amely csak „császári és királyi fenségek”-ről intézkedik. (Lásd Lammasch feljegyzéseit i. m. 79. 1. és lásd még Czernin i. m. 58. 1.)

⁶⁾ A trónörökös a tárgyalások alkalmával ismételtlen kifejezést adott annak, hogy nem fogja magát a magyaroktól megvesztegettetni azzal, hogy feleségét megkoronázzák. (U. o. 78. 1.)

⁷⁾ „Es ist ja doch auch der Fall möglich, dass meine Frau vor mir stribt und ich eine zweite, ebenbürtige Ehe eingehe. Dann wären die Kinder aus dieser sukzessionsfähig” — mondotta e pont tárgyalásánál hűvösen és tartatlanul Lammaschnak. (U. o. 80. 1.)

mányt ráerőszakolni, de a koronázási eskü letétele után mindenemű gyökeres és radikális alkotmányjogi reformok lehetlenné válnak.⁸⁾ A koronázás előtt rendezendők még az összes függő kérdések, lehetőleg alkotmányos úton, de ha ez nem megy, akkor jöjjön az *oktroy*.

A tervbevett nagyszabású magyarországi alkotmányjogi reformok előreláthatólag hat hónapon belül le nem bonyolíthatók és azért azonnal a koronázás elhalasztásának szükségességét kell már a manifesztumba is felvenni.⁹⁾ A miniszterelnökökkel közlendő, hogy az uralkodó, mihelyt az osztrák és magyar kiegyezési törvényben mutatkozó ellentétek kiegyenlítettnek,¹⁰⁾ azonnal kész magát megkoronáztatni.

A koronázás elhalasztására ez csak jó ürügy volt,¹¹⁾ mert így remélte a trónörökös trónralépése esetén a magyarok előtt a koronázás elhalasztásának okait leleplezni. Valószínűnek tűnhet fel, hogy az uralkodó nem óhajt a két államban egymásnak, ellentmondó esküt letenni, holott az elhalasztás igazi oka, a gyö-

⁸⁾ A koronázási eskü letételétől fázott a trónörökös, mert erősen érezte házassága megkötése előtt letett esküjének súlyát. Mivel az eskü szentségét tiszteletben óhajtotta tartani, kijelentette, hogy „Jeli habe nur einmal geschworen in meinen Leben, was ich damals geschworen habe, werde ich halten; aber ich werde mich in Zukunft hüten.” (U. o. 82. 1.)

⁹⁾ Czernin a magyar nemzetnek a koronázás elhalasztásához való hozzájárulása esetén hajlandó lett volna bizonyos engedélyeket tenni (vámvonalak felállítására, a közös bank székhelyének áthelyezése Budapestre, stb.), de Lammasch és Brcsch ellenzése után a trónörökös ezeket teljesen elvetette. (U. o. 84. 1.)

¹⁰⁾ Johr. Andreas Frh. von Eichhoff emlékiratában, melyet a trónörökös felkérésére készített, Lammasch felfogásához hasonlóan hirdette, hogy e törvényekben mutatkozó ellentétek okvetlenül a koronázás előtt még kiküszöbölendők. (L. a Reichspost 1926. márc. 28-iki 87? számát, melyben Eichhoff programtervezetét részletesen közölte.)

¹¹⁾ Ezt a jó ürügyet Lammasch eszelte ki, aki a kiegyezési törvényekben mutatkozó ellenmondások egész sorát mutatta be. Lammasch különösen Dalmáciának hovátartozandósága példájának illusztrálásával nyerte meg a trónörökösöt. A koronázási eskü szerint az Magyarországhoz csatolandó, a leteendő osztrák fogadalom szerint pedig még a birodalmi tanácsban képviselt országokhoz tartozik, (ü. o. 86. 1.)

keres magyar alkotmányjogi reformnak szükség esetén .oktroi-útján való keresztülvitele volt.

Turba annak a nézetének is kifejezést adott, hogy a koronázás elhalasztására nincs is szükség, mert nagy alkotmányjogi reformokat abban az esetben is keresztül lehet vinni, ha a koronázási eskü első pontja záradékának az 1867-ki előtti szövege újíttatnék fel, mely a törvények magyarázatánál és használatánál a királynak az országgyűlésen, szerinte, kezdeményezési jogot biztosított.¹²⁾

A hitlevél e záradéka, melyre Turba hivatkozik, I. Lipót idejében 1687-ben került a hitlevélbe,¹³⁾ mikor József fiát megkoronáztatta. I. Lipót nagy magyar alkotmányjogi reformtervekkel foglalkozott és reformtervei közül a fiági trónöröklési rend örökletessé tételét és az ellenállási jog eltörlését már keresztül is vitte. Az alkotmányjogi reformok előkészítésére még hosszabb időre volt szükség és hogy a koronázási hitlevél és eskü ne akadályozhassa meg a reformokat, amelyek esetleg az alkotmány egyes alapelveivel ellentétesek lennének, — hosszas tanácskozások után az udvar a hitlevélben olyan szövegváltoztatást, vagy módosítást óhajtott, mely a király lelkiismeretét, egy, a hitlevél kibocsájtása után megejtendő alkotmányrevízió esetén, teljesen megnyugtassa. A hitlevél ne kösse meg mereven a királyt tervbe vett reformjaiban, ennél fogva egy olyan

¹²⁾ ... prout super eorum *usu et intellects* (salva tamen semper quod ea, quae per Articulum 8.: 1741. excepta sunt, eiusdem legis dispositione,) Regio et commuai Statuum consensu diaetaliter conventum fuerit. (1740; 1790; 1792; 1830-iki hitlevelek első pontjának záradéka.) III. Károly hitlevele természetesen az 1741: 8. t.-c.-re való utalás nélkül is tartalmazta már a revíziós záradék e szövegét.

¹³⁾ Turba Gustav, *Die Grundlagen der Pragmatischen Sanction*. Leipzig-Wien 1912/13. I-II. k. és *Die präg. Sanction mit besonderer Rücksicht auf die Länder der Stephanskronen*. Wien, 1906. és *Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburgischen Ländern bis zur pragmatischen Sanction Kaiser Karls VI. 1156. bis 1732*. Wien-Leipzig 1903. c. munkái alapján' adott hasznos útbaigazításokat Ferenc Ferdinánd trónörökösnek kormányzati programjához. *A revíziós záradékra vonatkozó elméletet az első helyen említett munkájában fejtegette ki részletesen. „Die Schranken für die Auslegung der Revisionsklausel 1687—1867.” c. fejezetben. I. k. 63—69. 1.; annak előzményeit 52—63. 1.*

rugalmas szöveggel egészítendő ki, hogy a hitlevél kibocsajtása után ne válhassék lehetetlenné az alkotmány alapos revíziója. I. József még fiatalon, gyermek éveiben koronáztatott meg királlyá, így az alkotmányrevízió uralkodása alatt csak akkor biztosítható, ha az a hitlevél kibocsajtása és a koronázási eskü letétele után is keresztül vihető. Kibúvót kell tehát keresni a hitlevél szövegében és ezt az udvar a hitlevél első pontjához csatolt záradékban vélte megtalálni. E záradék értelmében a király az országgyűléssel együtt közegyezőssel fogja e törvényeknek *használatát és értelmét* (usu et intellectu) megállapítani.

E záradéknak a hitlevélbe való beillesztése ellen hevesen tiltakozott az 1687/88-iki országgyűlés és II. Rákóczi Ferenc is. Az 1687/88-iki, majd az 1708-iki országgyűlés törvénytelen séget vélt látni a revíziós záradék becsempészésében, mert attól félt, hogy az ő akaratára és hozzájárulása nélkül, egyszerűen a király által önhatalmúlag beiktatott záradék becsempészése veszedelmes precedens az országgyűlés törvényhozási jogkörének megcsönkítése szempontjából. Az országgyűlés régi törvényhozási jogát pedig az új országgyűlés meg nem foszthatja.

II. Rákóczi Ferenc már veszedelmesnek tartotta e záradékot *alkotmányjogi* szempontból is, mert úgy látta, hogy királyaink e záradék alapján csak azokat a törvényeket fogják megtartani, amelyek gyakorlatban vannak és amelyek értelmezésére nézve megtörtént az országgyűléssel a megegyezés.

Ezen aggódalmak megszüntetésére szolgáltak azután az 1715:111. és 1741:VIII. t.-cikk. Az előbbi szerint az ország saját törvényei alapján Ausztria közös tartományaitól eltérően saját eddig alkotott, vagy jövőre országgyűlésileg megállapítandó törvényei szerint fog kormányoztatni és az utóbbi törvénycikk a nemesség örökletes és sarkalatos jogait egyszer s mindenkorra kiveszi a király egyoldalú magyarázata és mindennemű rendelkezése alól, mert azokat csak a nemzet maga vitathatja meg.

E két törvénycikk igazolja, hogy a hitlevél revíziós záradéka nem törhet alkotmányunk bástyáin réseket, melyeken keresztül az uralkodó forradalmi joghoz juthatna.

Túrba teljesen téves beállítást és helytelen közjogi értelmezést adott a revíziós záradéknak (Revisionsklausel),¹⁴⁾ amennyiben szerinte a király hitlevelében tett ígérete a törvények megtartására nézve csak feltételes és attól függ, *hogy* meg tud-e egyezni az országgyűléssel azok *értelmezése és használata* — usu et mteliectu — tekintetében, vagy nem. Anienyben a király a törvényeket nem hajtja végre, nincsenek is használatban és így a rendek megegyezésétől függetlenül nem is köteles őket megtartani. A törvény használatának (usus légiim) meghatározásánál tehát a törvényt a törvényhozón kívül a *végrehajtó* is magyarázhatja. Túrba sajátos elmélete alapján *a gyakorlat* kötelező ereje tehát egyoldalú forrásból is fakadhat.¹⁵⁾

Túrba a kormányzati programban érvényesítette nézetét és kifejezést adott annak is, hogy a revíziós záradék fogalmazásában is lényeges eltérés mutatkozik. Az 1867-iki előtti és 1867-es hitlevél 1. pontjának záradékában Túrba ugyanis a „prout super eorum *usu et intellectu*... Regio et commun! statuum consensu diaetaliter conventum fuerit” záradékot, az usu et intellectu-t *törvénymagyarázattal* és *alkalmazással* („wie deren *Auslegung und Anwendung* mit Zustimmung des Königs und des Reichstages vereinbart werden wird”) fordítja.¹⁶⁾ Az 1867-iki hitlevélben előforduló revíziós záradék magyar szövegét tartalmilag is eltérőnek tartja, mert az a törvény „*értelméről és gyakorlatáról*” szól, vagyis „Wie deren *Sinn und Übung* durch gemeinsames Einverständnis des Königs und des Reichstages festgestellt werden wird”.

Túrba a revíziós záradék tartalmát félreértette és helytelenül magyarázta és csak sajnálhatjuk, hogy a záradékra vonatkozó tarthatatlan elméletét magukévá tették az osztrák közjogi iskolának azon hívei,¹⁷⁾ akik az *osztrák császár* fejedelmi

¹⁴⁾ Túrba elnevezése.

¹⁵⁾ Ereký I. Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok. Eperjes 1917. című művében (184. l.) özzel szemben *már Túrba előtt* kifejtette, hogy *a gyakorlatnak önmagában* hitelesen magyarázó ereje nincs.

¹⁶⁾ Lásd Die Grundlagen der Prag. Sanktion i. m. I. k. 63. 1.

¹⁷⁾ Tezner Friedrich, Bematzik Edmund stb.

jogainak minősítették az 1867:XII. t.-c.-ben biztosított magyar fejedelmi jogokat. Ámde a revíziós záradék illetén való magyarázatával óhajtották épen Nagyausztria megvalósítását *közjogilag* alátámasztani.

Túrba és hívei ezen nézetének tarthatatlanságát kimutatták nálunk már régebben Schiller Bódog,¹⁸⁾ Andrassy Gyula,¹⁹⁾ Apponyi Albert,²⁰⁾ Marczali Henrik,²¹⁾ Wlassics Gyula,²²⁾ Goldschmiedt Kálmán²³⁾ és Csekey István.²⁴⁾

Szinte érthetetlen előttünk, hogy Turbáék oly nagy közjogi fontosságot tulajdonítottak e revíziós záradéknak még Ferenc Ferdinánd kormányzati programjának szerkesztésénél is, mikor már Andrassy,²⁵⁾ Csekey²⁶⁾ és mások ismételten hangoztatták, hogy az alkotmány revíziója lehetségessé vált volna a revíziós záradéknak ilyen helytelen közjogi tartalommal való el látása nélkül is, hiszen köztudomású, hogy az alkotmány sarkalatos törvényeinél is a *clausula perpetuae sanctionis* már régen túlélte magát.

A revíziós záradéknak helytelen közjogi értelmezése „*tisz-tán politikai*” célt szolgált, mellyel előállottak — mondotta igen

¹⁸⁾ Die Grundlagen, der pragmatischen Sanction in Ungarn. (Pester Lloyd, 1911. ápr. 30.)

¹⁹⁾ A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. Budapest, 1911. III. kötet 394—414. 1.

²⁰⁾ Apponyi J., Andrassys Werk: über die Ursachen der Erhaltung des ung. Staates u. seiner verfassungsmässen Freiheit (Pester Lloyd, 1911. dec. 3.) és ugyancsak töle: Magy. közjog osztrák világitásban. Budapest 1912. (Népszervi Főiskola Könyvtára VII. k.) 48—55. 1.

²¹⁾ A *pragmatica sanctio* új megvilágitásban. (Budapesti Szemle 1915. 194—196. 1.), ahol főleg *Bernatsiki* Edmundnak a revíziós záradékra vonatkozó újabb értekezését bírálja. (Neues über die pragmatische Sanktion. — Ost. Zeitschrift für off. Recht, Wien 1916)

²²⁾ Alkotmányunk védelme Tezner és Túrba ellen. (Budapesti Szemle 1912. 150 K. 359—366. 1.) és németül Ung. Rev. 1912. I. Jahrg.

²³⁾ A trónörökösödés kérdése az 1687—88.-i országgyűlésen. Budapest 1914. 40—47. 1. közli Andrassy érvelését Túrba elmélete ellen.

²⁴⁾ A magyar trónöröklési jog. Budapest, 1917. 142—162. 1.

²⁵⁾ Andrassy i. m. 211. 1.

²⁶⁾ Csekey i. m. 156. 1.

találón Andrassy Gyula — hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös, birodalmának jogi természetét alátámasszák.²⁷⁾

Annak ellenére, hogy a múltban nem tulajdonítottak az uralkodók (még II. József sem) olyan értelmet a revíziós záradéknak, hiszen így törvénytelenégeiket leplezhatték volna, a kormányzati program mégis helyesnek tartja, a régi revíziós záradéknak a hitlevélbe való becsempészését, de valószínűnek tartja azt is, hogy a magyarok azonnal észreveszik a rossz szándékot és szembehelyezkednek e kísérlettel. A revíziós záradéktól semmi körülmények között nem lehet az alkotmányrevízió lehetőségét függővé tenni és semmiesetre sem teendő le a koronázási eskü, még a revíziós záradék módosítása esetén sem, gyökeres alkotmánymódosítás előtt.

A hitlevélbeli záradék maradjon későbbi időkre alkalmazható gyanánt, mikor még hasznos szolgálatokat tehet. Nem ajánlatos azonban, hogy a kormányzás első lépése az legyen, hogy a magyar alkotmányt orvul támadja meg. Ez az eljárás teljesen aláásná a nemzet részéről az uralkodónak előlegezett mindennemű bizalmat és őszinteséget.

Túrba kutatásai előtt, amelyek különben hamisan világították meg a záradék intencióit, a záradékkal közjogunk és jogtörténelmünk nem nagyon foglalkozott.

Mivel nyílt titok volt, hogy Ferenc Ferdinánd magáévá tette a Turba-féle felfogást és mivel az osztrák köz jogászok a revíziós záradék tartalmát teljesen kiforgatták eredeti mivoltából, célszerűnek tartotta újabban Wlassics Gyula a hitlevél-szerkesztő-bizottságnak ülésén 1916-ban, hogy a hitlevél szövegében is nyoma legyen annak, hogy a záradék veszélytelen, „mert az a magyar alkotmány jogforrásainak világánál nem jelent egyebet, mint a hiteles törvénymagyarázat szabályát”.²⁸⁾ Apponyi Albert gróf a záradéknál zárj élben utalást akart az 1791:XII. t.-cikkre, de Andrassy Gyula „veszélytelen történelmi emlékeknek tekintette a clausulát” és azért nem tartotta szüksé-

²⁷⁾ i. m. 413. l.

²⁸⁾ Wlassics Gyula „A koronázási hitlevél jogi természete és az új hitlevél.” (Jogállam 1917. 13. 1.)

gesnek a szövegváltoztatást.²⁹⁾ A szövegező bizottság tehát kifejtette Turbáékkal szemben helyes közjogi álláspontját a revíziós záradék jogi tartalma tekintetében és ezek után az országgyűlés sem tartotta szükségesnek a revíziós záradék homályosságát szövegváltoztatással ellensúlyozni.³⁰⁾

A revíziós záradék becsempészésén kívül megváltoztatandó a koronázási hitlevél harmadik pontja is, melynek értelmében a király esküt tesz, hogy a koronához tartozó s már visszaszerzett, vagy még visszaszerzendő részeket az országhoz és társországaihoz vissza fogja kapcsolni. A hitlevél visszacsatolási pontja értelmében Bosznia Magyarországnak jutna, ami viszont az 1880. évi törvény értelmében Ausztria érdekeibe ütköznék.

Másfelől elmaradhatna a magyar király címében, hogy a magyar király viselje Szerbia és Bulgária királyi címét is, mivel e két állam nemzetközi szuverenitása már megoldást nyert.

²⁹⁾ U. o. i. h.

³⁰⁾ U. o. 14. l.

6. Ferenc Ferdinánd megkoronáztatásának alapfeltételei

Ferenc Ferdinánd megkoronáztatásának alapfeltétele: a községenkénti általános titkos választói jog bevezetése. — A magyar nemzet megfosztása uralmi jellegétől. — Nemzetiségi statisztikai számarányok. — A magyar képviselőház képviselőinek nemzetiségi számaránya a titkos választójog bevezetése után. — A magyar soviniztikus pártpolitika bukása. — A választójogi reform jelentősége. — A kinevezendő miniszterelnök kívánt tulajdonságai és feladatai. — Az új választásoktól se pénz, se karhatalom nem kímélendő. — Az új parlament feladatai: az újonclétszám és a költségvetés megszavazása, a házszabályok revíziója, a koronázás elhalasztása és az általános, titkos választói jogról szóló törvényjavaslat megszavazása. — Az első nem alkotmányos lépés. — Forradalmi mozgalmak kitörése jelenleg nem veszedelmes Magyarországon. — A kenyérgyártás és a megélhetési nehézségek uralják a mostani kort. — Szükség esetén újabb házfelosztások és új választások elrendelése következnek. — A magyarok előjogai a választói reform kapcsán irgalmatlanul letörendőek. — A közigazgatás államosítása. — Az Andrássy-féle alkotmánybiztosítékok értéktelenné tétele. — A koronázás elmaradása. — A korona fokozatosan hajtja végre programját. — Ausztria és Magyarország közötti tárgyalások felvételének kérdései. — Bosznia-Hercegovina közjogi állásának rendezése. — A trianoni megoldása kedvezne a magyar soviniztikus politikának. — A monarchia újabb címének megállapítása. — Vám- és kereskedelmi szövetség. — A közös bank pragmatikus alapon való rendezése. — A delegáció új szerepköre. — A közös intézmények törvényhozói szabályozása a delegációban történik. — Az átszervezett delegáció a birodalmi egység szimbóluma. — A birodalmi tanács intézménye. — A birodalmi kancellári tisztség megszervezése. — Az egységes birodalmi zászló- és címerkérdés. — A német nyelv az állam hivatalos nyelve lesz. — A felségjogok körüli viták. — Az osztrák császárkoronázás és a magyar koronázás közjogi jelentőségének lezállítása. — Az erőszak alkalmazásának feltételei.

és következményei. — Az osztrák császárság megalapítása a „legrokonszenve-
sebb megoldás”. — Rendeleti úton rendezendők a közös miniszterek címei;
a katonai nemzeti kedvezmények visszavonása. — A magyar alkotmány teljes
letiprása. — Magyarország részekre való felosztása és parlamentjének a Bécs-
ben ülésező birodalmi gyűlésbe való beolvasztása. — Ferenc Ferdinánd deszpota
hajlamai. — Nagyausztriáját nem igazolta volna a történelem. — II. Ferenc
kidöntötte volna a monarchia leghatalmasabb pillérjét, — A monarchia és a
Habsburg-ház tragikuma.

Lássuk már most, hogy mik lettek volna Ferenc Ferdinánd
megkoronáztatásának alapfeltételei.

A koronázás legsúlyosabb feltételül szabta volna Ferenc
Ferdinánd *a községenkénti általános titkos választói jog be-
vezetését.*¹⁾ Az általános titkos-választói jogban látták Ferenc
Ferdinánd és, kormányzati programjának készítői az egyedüli
biztos fegyvert a magyarság supremáciájának és a magyar nem-
zet politikai preponderanciájának letörésére és a magyar-
országai nemzetiségek politikai érvényesülésére.

Ferenc Ferdinánd összes alkotmányjogi reformjait az álta-
lános titkos választói jog révén előretörő nemzetiségekre való
támaszkodásra alapította. Tudta, hogy csak az általános titkos
és községenként bevezetendő választói jog törheti részekre a
történelmi Magyarországot; egységes központi hatalmát, nem-
zeti erejét pedig égszersmindenkorra megbolygathatja. A ma-
gyar nemzet uralmi jellegének csak az általános titkos választ-
ói jog bevezetése vethet véget. A magyarság ellen a nemzeti-
ségek tömegét kell felvezetni. Hiszen Magyarország 19 millió
lakosa közül 10.3 millió esik a nemzetiségekre (2.8 millió rom-
án, 2.1 millió szlovák, 2.2 millió német, 1.1 millió szerb, 0.4

¹⁾ Czernin aggályait, hogy ily módon a szociáldemokraták, szabadkőműve-
sek, radikális szlávok és irredenta érzelmű románok politikai vezetőszerpéhez
fognak jutni, Lammasch, de különösen *Kristóffy* emlékiratai » szóbeli elő-
adásai oszlatták el a trónörökösben. (U. o. 87. és Kristóffy i. m. I. és II. k.
számtalan helyén.) Broseh is nagy híve volt az általános titkos választójognak.
Kristóffy a választójogért folytatott szívós harc alatt szervezte az Általános
Titkos Választójog Ligáját, a Polgári Radikális Pártot és a Reform Klubot.
(Kristóffy i. m. II. 456—57. és 461. 1.)

millió ruthén, 1.7 millió horvát) és csak 9.7 millió a magyarokra és ezek közül is még 1 millió a megbízhatatlan magyar zsidók száma. Jóllehet a nemzetiségek száma Magyarországon többségben van, a magyar képviselőház képviselőinek összetétele teljesen magyarnak mondható; hiszen a 40 horvát és 10—20 más nemzetiségű képviselővel szemben áll egy közel 400 tagú magyar-képviselői blokk. Az általános titkos választói jog alapján választandó magyar képviselőházban a magyar képviselők száma legfeljebb 206-ot tenne ki a 247 főnyi többséggel rendelkező nemzetiségek képviselőivel szemben. Legrosszabb esetben 200 tagból állana a nemzetiségi képviselők blokkja, mely Ausztriától való elszakadásról nem akarna tudni, melynek tagjai mindannyian császárhűek lennének és szembehelyezkednének a magyar közjoggal és a magyar katonai engedményekkel. Az egységes összbirodalom az eszményük, mely nemzetiségüknek legbiztosabb záloga lenne. A monarchiának az esetben aszimiláló és vonzó hatása lesz a szomszédos országok népeire.²⁾

Hozzájárul még ehhez, hogy a magyar parasztpárt képviselői nemzeti vívmányok kicsikarása végett különben sem csatlakoznának ellenzéki magyar képviselőtársaikhoz és így a nagy sovínisztikus pártpolitika egyszersmindenkorra megghiúsulna. Feltehető, hogy nagy versenyzés indulna meg a korona kegyeiért, hogy az a magyarok javára érvényesüljön. Lehetséges, hogy a rendes parlamenti munka, a sok izzó gyűlés és ellentét miatt egyidőre lehetetlenné válnék, amint Ausztria parlamentjét is munkaképtelenné tették a nemzetiségi képviselők. Ennek azonban máris az az előnye volna, hogy a magyar kormány nem hivatkozhatna a magyar nemzet akaratára, mikor egyes közös intézmények elnemzetiesítése érdekében szállana síkra.

A magyar parlament munkaképtelensége csak erősítené Magyarországon a korona tekintélyét, mely ez által valóságos hatalmi tényezővé válnék. Ausztria az iskolapélda arra, hogy azóta, amióta itt a parlament annyira gyenge, korona jogokért ellentétek sem támadtak. A korona szempontjából tehát csak

²⁾ Kristóffy i. m. II. 452. 1.

előnyös, sőt kívánatos volna, ha a magyar parlament tartósan munkaképtelenné válnék.

Az általános titkos választójog bevezetése tehát teljesen felforgatja majd Magyarországon az eddigi merev és zsarnokias magyar politikai helyzetet. A magyar supremácia megsemmisül. Jól tudják ezt Tisza, Andrássy és Apponyi, akik jóllehet más-más politikai pártokhoz tartoznak, a közös veszély tudatában mégis egységesen fordulnak majd a választójogi reform ellen. E politikusok trónváltozás esetén minden lehetőt megtesznek majd a választójogi reform megghiúsításáért. Egyelőre a magyaroké a parlamenti többség és dőreség volna tőlük, ha önként hozzájárulnának olyan választójogi reform keresztülviteléhez, amely megfosztja őket a hatalomtól. A választójogi reformot alkotmányosan nem igen lehet tető alá hozni s talán csak az oktroy fegyverének fenyegetésével tudja azt a korona esetleg keresztül erőszakolni. De csak ha a fenyegetéssel sem lehetne célt érni, akkor jön az utolsó fegyver: az *oktroy*.³⁾ Ha a korona előbb elszánná magát a koronázási eskü letételére, akkor már nem veheti igénybe az oktroyt és nem lesz többé hatalma a fenyegetéseknek, hogy szükség esetén az oktroyzmus árán fogja a korona a választójogi reformot keresztülvinni.

A választójogi reform tehát az összes magyarországi államjogi viszonyok szanálásának kiindulópontja, mert csak az új választójogi reform alapján összeülő parlament lesz hajlandó arra, hogy a lényeges alkotmányjogi változtatásokat eszközölje a magyar alkotmányon.⁴⁾ Attól sem kell félni, amit egyes aggályoskodók állítanak, hogy a választójogi reform nem kívánatos elemeket tesz majd kormányképpé, mert a szabadkőművesek, sztícialisták, anarchisták, zsidók, radikális szlávok és irredentista románok és szerbek felvonulása koránt sem olyan veszedelmes,⁵⁾ mint a magyar gentry állandó szembehelyezke-

³⁾ A „műhely” összes tagjai egyetértettek e kérdésben.

⁴⁾ Ezt nyomatékosan számtalan jelentésében és emlékiratában kifejtette Kristóffy. A trónörökös is szentül meg volt erről győződve és ezt igazolja ezen kijelentése: *In Österreich war die Wahlreform vielleicht überflüssig, in Ungarn dagegen muss sie unbedingt geschaffen werden.* (Kristóffy i. m. I. 435 l.)

⁵⁾ Ez, mint előbb említettem, Czernin aggálya volt.

dése a koronával. Magyarország különben is túlnyomóan agrárország, ahol a szocialisták csak 3—4 városban jöhetnek komolyan számításba. Anarchisták egyelőre nincsenek Magyarországon. A zsidó mindig a hatalommal tart, sőt ha üzletről van szó, az esetben még antiszemitanak is hajlandó beállni. A magyar paraszt mindig lojális, radikális szlávok és irredentista románok pedig ezidőszert még nincsenek. A választójogi reform keresztülvitelénél már nincs veszteni való idő, mert ha a nemzetiségek még sokáig a magyar terrorizmusnak lesznek kiszolgáltatva, akkor az irredentizmus megteszi a maga hatását,⁶⁾ vagy pedig kibékülési módozatot keresnek a magyarokkal, amint ezt a horvát-fiumei rezolúció is igazolta.

A nemzetiségek a trónörököstől várják a magyar járonix alól való felszabadulásukat és ha ez nem sikerül mindjárt a trónralépés után, akkor a korona eljátszotta szerepét Magyarországon és utóbb az általános titkos választójog bevezetése is már hiába lesz, mert időközben az irredentizmus megfészkelte magát a nemzetiségekben, vagy elkeseredésükben kiegyeznek a magyarokkal.

A választójogi reform keresztülvitelét a magyar miniszterelnöknek feltétlenül garantálnia kell a korona előtt. A magyar miniszterelnököt nagy vonásokban tájékoztatni kellene a tervbe veendő kiegyezési törvények és a nagy alkotmányjogi reformokról. Ha a miniszterelnök nem tudja azok életbeléptetését biztosítani, akkor az esetben olyan magyar államférfi nevezendő ki miniszterelnöknek, aki amellet, hogy bírja a korona teljes bizalmát,⁷⁾ felszánt, határozott és erélyes egyéniség és a kezdetleges nehézségektől vissza nem retten. Mindenekelőtt az újoncszám és a költségvetés megszavazását kellene a magyar miniszterelnöknek biztosítani és csak ennek biztosítása után volna a koronázás elhalasztása közlendő és annak elmaradása indokolandó, nehogy a magyar nemzet gyanúperrel éljen és megtagadja az újoncok és a költségvetés megszavazását. Ha az

⁶⁾ Kristóffy álláspontja, melyet a trónörökös is magáévá tett.

⁷⁾ Csak Kristóffy J. jöhetett szóba, bár Lammasch. felhívta még a trónörökös figyelmét Mérey, Paliavicini és Hengelmüllerre. (Lammasch i. m. 89. 1.)

újonclétszám és a költségvetés megszavazását a magyar képviselőház megtagadná, a képviselőház azonnal feloszlatandó és még a régi választójogi törvény alapján új választás irandó ki. Megfontolás tárgyává teendő, hogy a választások erélyes keresztülvitele végett ne bízassék-e meg új minisztérium. A választásoktól sem erőszakot, sem pénzt sajnálni nem szabad. Ha Khuen-Héderváry grófnak 1910-ben sikerült anélkül, hogy parlamentáris pártra támaszkodott volna, a választások alapján nagy többséget szerezni, akkor az eklatáns bizonyíték arra, hogy Magyarországon a választásoknál a kormány erélyes intézkedésekkel érvényesíteni tudja akarátát. Kiméletlenül élni kell az erélyes rendszabályokkal. A választásokhoz kirendelt katonai karhatalmi kirendeltségek, amelyeket eddig a nemzetiségek érdekeinek elnyomására használtak fel, most éppen ellenkezőleg használandók fel. [Å kir. katonai kabinetiroda útján a hadtestparancsnokok bizalmasan értesítendők volnának, hogy a magyar képviselőjelölttel szemben a nemzetiségi képviselőjelölt győzelmét biztosítsák. A választásoknál a kormány programpontjai volnának: 1. az általános titkos választói jogon kívül, 2. mindazon pártok legyűrése, amelyek a korona és a nemzet között egyenlenséget szítanak. Továbbá állandó barátságos kapcsolatok helyreállítása Ausztriával, amelyeknél a magyarországi gazdasági viszonyok bizonyos előnyben részesítendők.

Miután a képviselőház felosztása és az új választások kiírása a régi törvények értelmében történik, törvénytelenéget senki nem hangoztathat és biztosra vehető, hogy a választás általános többséget hoz a kormánynak. Az ellenzék legfeljebb panaszt emel majd a választások erőszakossága miatt, de ezen túl teszi majd magát a kormány, ahogy túltette magát a Khuen-Héderváry kormány is.

Az új parlament azonnal megszavazná azután az újonclétszámot és a költségvetést, de előbb az obstrukció teljes letörésére szigorú házszabályok készítendők. Ezek után kerülhetnének szóba a koronázás elhalasztásáról és az általános titkos választói jogról szóló törvényjavaslatok, 1

Ha azonban a képviselőházban az a nem remélt eset állana elő, hogy megtagadná az újonclétszám és a költségvetés meg-

szavazását, akkor újból fel kell oszlatni a képviselőházat és ekkor, mivel a sorozásokra szükséges — legkésőbb augusztus hó 1. — idő már letelt, a parlament hozzájárulása nélkül történe az újoncozás. Ez volna mindenesetre az *első nem alkotmányos lépés*, de magasabb érdekekből az uralkodónak erre rá kell szánnia magát, mert attól lehetne tartani, hogy a parlament ellenállása átragad a vármegyékre és csakhamar forradalmi jelleget ölthet. A korona az esetben a legváltásosabb időben újoncok nélkül maradna, ami egymagában is kész veszedelmet jelentene.

Különben is az uralkodót nem köti még esküje és így alkotmányértése nem esik még plyn súlyos beszámítás alá.

Forradalmi mozgalmak kitörésétől nem kell Magyarországon félni, mert az 1848-ra való hivatkozás nem helytálló, mivel akkor liberális eszméáramlatok járták be Európa népeit és a magyar vezetők ügyes sovinsztikus politikával és a teljes jogegyenlőség hangoztatásával meg tudták nyerni a forradalomnak *úgy* a polgárokat, mint a parasztokat. Ma a polgári szabadságjogok biztosítva vannak, jobbágyság nincs és így nem lehet többé a tömegeket forradalmi eszméknek megnyerni akkor, mikor a korona az általános titkos választói jog ígéretével magához láncolja a nemzetiségeken kívül még a munkásokat is, akik a magyar gentry megláncolt rabszolgái. Különben is a XX. században csak gazdasági, de nem politikai okokból képzelhető el forradalmi mozgalmak fellángolása. Sem a zsidó kereskedő, sem az alföldi paraszt, sem a munkás nem lelkesedik Andrássy és Apponyi katonai nemzeti követelményeiért és egyik sem kockáztatja ezekért bőrét. A kenyérgkérdés és a megélhetési nehézségek uralják a mostani kort. A nemzeti zászlók és jelvények kivívásával és magyar vezényleti nyelv kiharcolásával szemben közönyös a tömeg. Természetesen, hogy felbujtókkal szemben feltétlenül szükséges mindjárt kezdetben a radikális eljárás.

Ha az országgyűlés nem járulna hozzá a koronázás elhalasztásához és időközben a hat hónap letelnék, alkotmányellenes állapot állana elő. Ekkor újabb házfeloszlatások és választások elrendelésével ismételten próbát kell tenni a halasztás

elnyerésére. Ha az újabb választások nem járnának eredmény-nyel, akkor épen nincs más hátra, mint az alkotmányellenes úton megmaradva, a választójogi reformot a nemzetre ráerőszakolni.'

Az erőszak útjára kell az esetben is lépni, ha a koronázási határidő elhalasztásához hozzájárult ugyan a parlament, de visszaveti az általános titkos választójogi reformot abban az alakjában, amilyenek azt a korona tervezte.

Lehetségesnek, sőt valószínűnek tartja a kormányzati Program, hogy az ismételten elrendelt erőszakos választások biztosítják a képviselőházban a választói jog reformjának elfogadását, mivel az összes jelenlegi magyarországi politikai pártok maguk is fölvtették programjukba a választói jog kiterjesztését. A magyar politikai pártok természetesen a magyar hegemonia 'biztosítása ellenében óhajtják a választói jog kiterjesztését. A magyaroknak a választójogi reform terhére semmi körülmények között nem teendők engedmények, még az esetben sem, ha a magyarok ünnepélyesen ígéretet tennének is, hogy az esetben hajlandók az államháztartásnak és a hadseregnek mindennemű követelményeit megszavazni, soha többé katonai torén nemzeti engedményekkel nem állanak elő, sőt még az egységes birodalom visszaállítását sem ellenzik. Mindezekben az ígéretekben bízni nem lehet. Csak arra volnának jók, hogy a választójogi reform keresztülvitele előtt kicsikarják a koronázási esküt és a választójogi reformot teljesen kiforgassák és irieghamisítsák.

A történelem tanúsága szerint sem törvény, sem szerződés nem tartotta vissza a magyarokat attól, hogy mindig újra elő ne álljanak követeléseikkel. Egy új választás esetleg elsőpri azokat, akik a koronával megkötötték az egységet és esetleg sovinsztikus magyar többség kerülne a parlamentbe, mely nem tartaná magára többé kötelezőnek az egység pontjait és előlről kezdődne a magyarok gravaminális politikája. A korona pedig teljesen tehetatlenné lesz a hitlevél kiadása és a magyaroknak kedvező választói jogi reform esetén, amely ezeknek preponderenciáját biztosítaná.

A választói jogi reformnak erőszak útján való megvalósi-

tása valószínűleg nem is találta nagy ellenállásra. Legfeljebb a magyar gentry ellenállása okozhatna némi gondot. De mert a nemzetiségek, munkások és a magyar parasztság a koronával tartana, ha a kormány a megyei tisztviselőket kicserélné, ez által a gentry ellenállása is összetörne. A gentry ma már nincsen abban a helyzetben, hogy forradalmat csinálhasson.

A közigazgatás államosításai különben is felvette a kormányzati programm. Megbízható közigazgatás csak az állandó tisztújítások kikapcsolásával érhető el, mert a megyék ellenállásával szemben a leghelyesebb és legmegbízhatóbb kormány is tehetetlennek bizonyulhatna. A közigazgatási reform ugyancsak a koronázás előtt oldandó meg, mert lehetséges, hogy az új választójogi reform alapján összeülő parlament esetleg megtagadná a közigazgatás reformját.⁸⁾ A közigazgatás állandósítása folytán értéktelenné válnának az \Andrássy-féle alkotmánybiztosítékok, amelyeknek végleges eltávolítására csak az államosítás útján kerülne a sor. Az Andrássy-féle alkotmánybiztosítékokat különben is kieroszakoltaknak tefeintette a trónörökös és annak idején a házi, udvari és állanti levéltárban nyilatkozatot helyezett letétbe, alkalomadtán való közzététele céljából, hogy ő azokat magára nézve sohasem fogja kötelezőnek elismerni.⁹⁾

Ha a magyar és osztrák kormányok tárgyalásai a monarchia újjászervezésére vonatkozólag eredménnyel nem járnának és a magyar parlament a merev tiltakozás álláspontjára} helyezkednék, az esetben elmarad a koronázás. A koronázás elmaradása és az újabb választások megejtése nagy nyomást gyakorolnának a kívánt alkotmányjogi reformok végeredménybeli elfogadására. Bizonyos gazdasági engedményekkel, mit a magyar kvóta leszállításával, a készpénzfizetések felvételével, a kassa-

⁸⁾ Kristóffy tervezetének hatása. (Kristóffy i. m. II. 683. 1.)

⁹⁾ Az alkotmánybiztosítékok szerint megszűnik a főispánok, királyi biztosok kivételes hatalma. A megyék kiírhatták volna a választásokat stb. Kristóffy izgatta fel a trónörököst jelentéseivel, melyben azt jelenti, „Ha ez a javaslat törvénnyé válik, a magyar király árnyékkirályy lesz.” (Kristóffy i. m. II. 469. 1.) Ferenc Ferdinánd személyesen jelentkezett a királynál annak érdekében, hogy e törvényjavaslatok ne nyerjenek szentesítést. (U. o.)

oderbergi vasúton az annabergi csatlakozásnak¹⁰⁾ Németországba való engedélyezésével megkönnyítenék a kiegészítő törvények ellentétes rendelkezéseinek kiküszöbölését. Fontos, hogy az osztrák kormány teljes erővel támogassa a korona törekvéseit az egységes állam (Einheitsstaat) visszaállításában különben Magyarország félszázados függetlenségét nem lehet elkobozni. A csehek feltétlen támogatására nem lehet számítani, mert ők Magyarország mintájára hasonló önállóság kivívására törekuszenek. Az osztrák-németek közül sokan a dualizmusért lelkesednek, mert ez német- és magyar hegemoniát biztosít a »monarchia két államában. E felfogással szembe kell szállni a sajtó útján és emiatt zsidómentes sajtót kell teremteni. Jogtudósok, hisztórikusok és államférfiak egész gárdájának kell támogatni e kérdésben a koronát. Az egész harc szellemi irányítója pedig a kabinetiroda főnöke lenne.

Elvégre is, Magyarország legyűrése csak hatalmi kérdés és ha a korona hatalma teljében van, felesleges sokat törődni törvényekkel, ha külföldön és belföldön egyaránt a kabinetirodái főnök vezetése alatt álló jogtudósok, hisztórikusok és magasrangú köztisztviselők a korona álláspontját törvényesnek minősítik a sajtóorgánumokban.

A korona természetesen nem valósíthatja meg egyszerre egész kormányzati programját, hanem ennek keresztülvitele érdekében először is tárgyalásokat fog kezdeményezni az Ausztria és Magyarország közötti függő kérdések rendezésére, azután a korona és Ausztria között fennálló ügyek lebonyolítására és azonfelül még a korona és Magyarország közötti közjogi kérdések egész komplexumának tisztázására.

A tárgyalások vezetését közös miniszter nem intézheti, mert ez Magyarországon beleütköznék az 1867:XII. t.-c. 27. §-ába, amelynek értelmében a közös miniszterek nemcsak hogy nem vezethetik a monarchia két államának államügyeit, de még

¹⁰⁾ Spitzmüller-Harmersbaeh szerint az annabergi csatlakozás a magyar nemzet jogos követelése volt. (V. ö. dr. Alexander Spitzmüller-Harmersbaeh, Der letzte öst.-ungarische Ausgleich und der Zusammenbruch der Monarchie. Berlin 1929. 38. 1.)

befolyást sem gyakorolhatnak azokra.¹¹⁾ A korona tehát semmi esetre sem teheti ki magát kudarcnak és ezért legcélszerűbb lesz, ha a tárgyalások ő Felségének elnöklete alatt történnek', ha azonban ez akadályba ütköznék, akkor a két miniszterelnök tárgyaljon egymással és esetről-esetre vonják be tárgyalásaikba az egyes közös minisztereket. Az uralkodó óhajait és közvetítéseit a kabinetfőnök¹²⁾ legyen hivatva közvetíteni, ki teljesen tájékozott az egész kormányzati program céljáról és minden részletéről és aki ezért a tárgyalások egyik legfőbb irányítója is lesz.

A miniszterelnökök sem avathatok be a kormányzati Program összes részleteibe, mert ez az alapvető reformok keresztülvitele szempontjából káros lehetne.

Külön tárgyalás alá veendő *Bosznia-Hercegovina közjogi állásának* a rendezése. E két országnak Ausztriába való bekebelezése nem lenne célirányos, mert egyrészt Magyarország tiltakozását eredményezné, másrészt meg szaporítaná Ausztriában a szlávok többségét. A magyarországi bekebelezés megint Ausztriában idézne elő nyugtalanságot és Boszniában is kézzel-lábbal tiltakoznának az ellen, hogy magyar állampolgárságot nyervén, a többi magyarországi nemzetiségek mintájára politikai jogaiktól megfosztassanak.

Boszniának Magyarországba való bekebelezése¹³⁾ jelentené továbbá Magyarország gazdasági és politikai befolyásának erősödését és Ausztria ez esetben elzártnék a Balkántól, ahová a monarchia gravitál. Már most sem kaphat Ausztria közvetlen vonatösszeköttetést Bosznia-Hercegovinával, mennyivel súlyosabb lenne még a helyzet azután? Dalmácia háttápvó-

¹¹⁾ Lammasch figyelmeztette erre Czernint, ki a cs. és kir. Ház miniszterének szánta e feladatot. (Lammasch. i. m. 83. 1.)

¹²⁾ Steinacker innsbrucki egyetemi tanár miniszteri címet szánt a kabinetfőnöknek. (U. o. i. h.)

¹³⁾ Czernin hajlandó volt erre, amennyiben a magyarok beleegyeznek a koronázás elhalasztásába. A trónörökös azonban mereven elzárkózott e terv elől. (U. o. 84. 1.)

nalát (Hinterland) teljesen elveszítené és gazdasági okok miatt Magyarországhoz csatlakozna, ahová elméletileg úgyis tartozik. Ausztria tehát rövidesen elveszítené az egész dalmát tengerpartot.

Szó lehetne esetleg a két ország kettéosztásáról, de akkor is Ausztriának jutna Hercegovina terméketlen Karsztvidéke és Magyarország megkapná az ércekben és erdőkben gazdag Boszniát.

Sok hívője van a *trializmusnak*, mert ezzel lehetne Magyarország politikai állását és jelentőségét aláásni. A kormányzati Program a trializmus hangoztatását csak a magyar sovínisztikus politika lekötésére tartja jónak, de a dinasztia és Ausztria érkei szempontjából nem tartja kívánatosnak a trializmust. Köztudomású, hogy a délszlávok, mint politikusok megbízhatatlanok. Ki biztosíthatja Ausztriát arról, hogy a trializmus kedvéért megalkotandó hatalmas déli szláv állam mindig hű lesz Ausztriához?! Ez az állam tekintélyes erőt képviselne, mert magában foglalná Horvátországot, Boszniát, Hercegovinát, Dalmáciát és a tengerpartot, továbbá a hozzácsatolandó Krajnát és Stejerország déli részét. Hiszen csak nem régen is megtudtak egyezni a horvátok Kossuth és Apponyi politikájával és a fiumei rezolúcióra léptek. Ezzel ismét kimutatták, mennyire lehet a híres fekete-sárga érzelmű és dinasztiahoz rendületlenül ragaszkodó horvátokban bízni.¹⁴⁾

Az eddigi nehézségeket csak növelné, ha azután három minisztérium, három parlament és három delegáció működne és a szláv állam gyakran Magyarország pártjára állana, ahol pedig dinasztikus érdekeket keresni nem lehet.

¹⁴⁾ A Habsburg dinasztia tagjai és különösen Ferenc Ferdinánd trónörökös felette zokon vették, hogy a „hírhedt császárhű horvátok,” kiket a dinasztia négyszáz éven át a leghűségesebb alattvalóinak tartott, most a forradalmi érzelmű szerbekkel koalícióba léptek és megkötötték a magyarokkal a fiumei rezolúciót. A fiumei rezolúció értelmében egymás függetlenségi törekvéseit lettek volna kötelesek támogatni a Habsburg-dinasztia abszorbeáló abszolútizmusával szemben. (V. ö. Dusan A., Loncarevic: Jugoslawiens Entstehung. Zürich-Leipzig-Wien 1928. 342. 1.)

A trializmust tehát csupán azért felkarolni, mert Magyarországon félnek tőle, helytelen politika lenne. Ausztria teljesen kontinentális jelleget kapna és elesne a tengerparttól, ami gazdasági zűrzavarokat okozna az örökös koronatartományokban. Különben is a monarchiának trialisztikus államformává való átalakítása csak államcsíny segítségével történhetné meg. Ha pedig felmerül már az államcsíny gondolata, akkor sokkal helyesebbnek látszik, ha Popovici tervezete értelmében kellő eréllyel megalkottatnék *Nagyausztria*, melynek központi parlamentje volna, az egyes területek nagyfokú autonómiát kapnának, Magyarországból pedig lehasítandó lenne Horvátország, Erdély és Szlovénia. Ez gyökeres és célravezető megoldás lenne.

A trializmus legfeljebb arra volna jó, hogy előkészítené a talajt arra, hogy idővel Szerbia és Montenegró is könnyebben beilleszthető legyen a monarchia keretébe.

Egyelőre azonban Bosznia-Hercegovina még mint közös országrész kormányzandó, mert így a közös intézmények létjogosultságát is alátámasztja. Bosznia-Hercegovinának azonban megfelelő arányszámban képviselést kell nyújtani a delegációban, mert a bosnyák lakosságnak abban eddig semmiféle parlamentáris képviselése nincs.

Bosznia-Hercegovina közjogi állásának rendezésén kívül tárgyalás anyagát képezte volna a magyar és osztrák miniszterelnökök között a *monarchia címének újabb rendezése*. A monarchia két államáról szóló terminológiáról, amelyhez a Beck minisztérium hozzájárult, nem akar a kormányzati program tudni és helyette az egységet kifejező „birodalom” (Reich) elnevezést óhajtja újra bevezetni.

Nem tartja továbbá megengedhetőnek, hogy a kereskedelmi szerződéseket mindkét állam képviselője írja alá, holott az 1867-iki XVI. t.-c. III. cikke értelmében az aláírásra a közös külügyminiszter hivatott.

A kereskedelmi szerződések helyébe ismét *vám- és kereskedelmi szövetségek* lépjenek. A közös vám pragmatizálása mellett ajánlatos egy hosszú tartamú gazdasági kiegyezés megkötése, amelyből az ellentétek véglegesen kiküszöböltenek, ügy-

hogy a kiegyezés ezentúl automatikusan meghosszabbíthatnák.¹⁵⁾ A Wekerle kormány által javasolt közbeeső vámok nem valószínűsíthetők meg, mert az csak a pénzügyőri személyzet szaporítását eredményezné és azonfelül nagy vitára is adna okot annak meghatározása közben, hogy milyen cikkek után lennének közbeeső vámok. A két állam szétválasztása ilyen módon csak még jobban kiéleztetné. A jelenkori gazdasági elveknek sem felelne meg ilyen közbeeső vámok felállítása, mert minél nagyobb a gazdasági egység, annál életképesebb is az.

Pragmatikusan rendezendő lenne az *osztrák-magyar bank intézménye* is. Az osztrák-magyar bank további szétválasztása a gazdasági okoktól eltekintve, már azért sem lehetséges, mert a bank aranykészlete a monarchia hadikincse is. Ha tehát a magyar bank megtagadná mozgósításkor az aranyhadikészlet kiszolgáltatását, a háború kitörése csődbe juttatná a monarchiát. A közös banknak Budapestre való áthelyezése iránt egyáltalában tárgyalásokba sem lehet bocsátkozni.¹⁶⁾

Ígyszersmindenkorra egy megváltoztathatatlan *kvótakulcsot* kellene megállapítani, avagy olyan bevételekről (só, dohány, szesz, gyufaadó stb.) gondoskodni, amelyek a kvóta teljes kiküszöbölését teszik lehetővé. Egyébiránt a kvóta terén némi kedvezmény tehető a magyaroknak, 36,4%-ról le lehetne szállítani 35, vagy 34%-ra,¹⁷⁾ mert az a néhány (2—3) millió korona a milliárdos államháztartás mellett szerepet nem jelent és kárpótlásul szolgálhatna azon súlyos alkotmányjogi koncesszióért, amelyekbe a magyarok kénytelenek lesznek belemenni.

A *delegációra* már Bosznia-Hercegovina bekapcsolása foly-

¹⁵⁾ Spitzmüller Harmersbach S. gondolata. Ferenc Ferdinánd felhívására 6 foglalta külön emlékiratba azokat a közgazdasági reformokat, amelyekre a haldokló monarchiának szüksége lett volna. (Lásd dr. Alexander Spitzmüller-Harmersbach i. m. 4. és 9. 11.)

¹⁶⁾ Czemin, mint említettem, hajlandó lett volna a banknak Budapestre való áthelyezéséhez hozzájárulni, ha a koronázás elhalasztásába a magyar országgyűlés beleegyezett volna. (Lammasch i. m. 84. 1.)

¹⁷⁾ Utóbb a kiegyezés 1916—17. évi megújítását célzó tárgyalásoknál Spitzmüller-Harmersbach is jogosnak találta a kvótának 35%-ra való leszállítását. (Spitzmüller i. m. 39. 1.)

tán új szerepkör vár, mivel ezentúl a közös intézmények törvényhozói szabályozása a delegációban történik.¹⁸⁾

A hadügy az összes véderő törvényekkel, az újoncmegszavazás, katonai büntetőtörvénykönyv megalkotása, a beszállásolás, a csapatok helyőrségekben való elosztása és ellátása mind a delegációt foglalkoztatná.

Az újonclétszám megállapításánál nem egy évre kellene csak a békelétszámot megállapítani. így lehetlenné válnék az újoncok megtagadása és a hadügyminiszter a békelétszám keretén belül évenként soroztathatna újoncokat.

A külügyi kérdéseket ezentúl csak a delegációban lehet megvitatni, hasonlóképen a külfölddel kötött kereskedelmi szerződések, a vámok törvényes rendezése, a pénzüremügyek, a vasutak és a kereskedelmi hajóhad ügyei és Bosznia-Hercegovina azon ügyei, melyek nem tartománygyűlésének illetékesége körébe tartoznak, mind a delegáció ügykörébe esnek. A delegáció csak együttesen ülésezik, a miniszterek csak németül válaszolnak és lehetlenné kell tenni a magyar delegátusok azon törekvését, hogy a közös szavazást megakadályozzák.; Megszüntetendő azon abúzus, hogy a monarchia két államának miniszterei megjelenhessenek a delegációban, mert azoknak megjelenése, — ami először Magyarországon honosodott meg — a delegációnak olyan jelleget adott, mintha az a parlamentnek csak egyik bizottsága lenne. A delegációnak pedig az osztrák törvények (1867:6., 11. és 13-ik §-ai) egész más szerepkört szántak.¹⁹⁾

Az ily módon átszervezett delegáció a birodalmi egység erősítésére szolgált volna és egyúttal dokumentálta volna a birodalmi egység eszméjét is.

A delegáció olyan közös állami szerv lett volna, amely a hadsereg módjára összepántolta volna a monarchiának széleskörű autonómiával bíró egyes részeit. A delegáció elnevezés he-

¹⁸⁾ A delegáció intézményének fenntartása Kristóffy befolyásának tudható' be, mivel az osztrák tanácsadók (Túrba, Lammasch stb.) a német birodalmi gyűlés utánzására törekedtek. (Kristóffy i. m. I. 413. 1. és II. 683. 1.)

¹⁹⁾ Lásd Lammasch feljegyzéseit 87—88. L

lyett Kristóffy egyik későbbi (1914 máj.) tervezetében „*birodalmi tanács*” címet ajánlotta. A birodalmi tanács egész hatáskörét érintette e tervezetében. A közös birodalmi tanács hatásköréhez tartozott volna természetesen az újonc megajánlási jog, a közös intézmények költségeinek megszavazása is. Az állami szerv így jobban jelezte volna politikailag is a birodalom egységét külföldön.²⁰⁾

Ezen egység biztosítása érdekében szükségessé válik a birodalmi kancellári tisztség megszervezése. A birodalmi kancellár jogkörének egyik alapfeltétele lesz, hogy belpolitikai kérdésekben is érvényesíthesse befolyását, mert a külpolitika különben is mindig a belpolitikával hozandó összhangba.

Az egységes birodalom *zászlaja*: fekete-sárga; *címere* a kettős sas lesz, amely még a bosnyák címerrel kiegészítendő. Tűrhetetlennek tartja a kormányzati program az, hogy eddig három zászló (fekete-sárga, piros-fehér-zöld és sárga mezőben fekete sas) lengett a nagykövetek palotáin, vagy a közös intézmények épületein és így a birodalom egysége külsőleg sem domborodott ki. Növelte a zavart még az is, hogy sovinszta magyar kiküldöttek bejárták a külföldet és előadásokat tartottak Magyarország önálló államjogi állásáról. Mindez nem erősítette a birodalom egységét és mivel ez az állapot tovább fenn nem tartható, császári kézirattal rendezendő a birodalom részére a jelvény és címerkérdés. Ezentúl *a kétféjű sas lesz az egységes birodalom*, „*Nagyausztria*” *címere* és Ausztriában lekerülne az állami hivatalokról a kétféjű sas, annak a jeléül, hogy az már ezután nem Ausztriának, hanem a birodalomnak, a Reich-nek a címere. Ez esetben a magyarok sem tekintenének oly gyűlölettel a kétféjű sásra, melyet jelenleg az osztrák járom jelképek tartanak.

A birodalmi címer és jelvénykérdéssel együttesen rendezendő lesz a *német nyelv kérdése*, elsősorban Ausztriában. A

²⁰⁾ A birodalmi tanács alapelveit Kristóffy a műhely útján a trónörökös elé terjesztette, aki ezeket — Bardolff K. ezredes közlése szerint, mikor a trónörökös meggyilkolása után visszaadta a tervezetet a szerzőnek, — elfogadta yplna. (Kristóffy i. m. II. 711—15. 1.)

német nyelvet Ausztriában az *állam hivatalos nyelvévé kell* tenni. Mielőtt a német nyelv az állam hivatalos nyelvévé kodifikáltatnék, a nemzetiségeknek biztosítandó az is, hogy a törvény előtt mindenki saját anyanyelvét is használhatja. A közös intézmények hivatalos nyelve természetesen szintén csak a német nyelv lehet.

A magyarországi tárgyalások anyagához tartozik még a felségjogokra vonatkozó 1867:XII. t.-c. 11. és 12. §§-ok világos és precíz értelmezése.²¹⁾ A korona eddig kivédte a maga álláspontját és azért talán a felségjogok tartalmának közelebbi körülírása feleslegessé is válik. Fontos azonban annak az elvnek leszögezése, hogy magyar hadsereg egyáltalában nincs, hanem csak csapatok vannak, amelyeknek állománya Magyarországon nyer kiegészítést. Az újoncmegajánlási jog elveendő a magyar országgyűléstől és a delegáció hatáskörébe utalandó. Az újonclétszám megszavazása semmiféle feltételhez, nevezetesen nemzeti vívmányok kicsikarásához sem köthető.²²⁾

A csapatok elhelyezése és ellátása tisztán a hadügyi kormány feladata és abba az országgyűlésnek nincs beleszólási joga.

Ha mindezek a tárgyalások eredményesen befejeződtek, akkor következik csak az alkotmányjogi reform betetőzéséért a koronázás.

A magyar koronázást nagy alkotmány- és közjogi jelentőségétől lehetőleg meg kell fosztani. A magyar koronázás jelentőségének leszállítását legcélszerűbben azzal lehetne elérni, ha az uralkodó megvalósítaná I. Ferenc császárnak 1804-ben tervezett azon szándékát, hogy megkoronáztatja magát *osztrák császárrá*.

Az osztrák császári koronázás, mely eskü letételével volna

²¹⁾ Czemin szükségesnek vélte a felségjogok taxatív felsorolását, de a trónörökös eljettette ezt a gondolatot, mert attól tartott, hogy a felsorolás, bármennyire pontos és körültekintő is, idők folyamán mégis hiányosnak bizonyulhat. (Lammasch feljegyzései i. m. 84. 1.)

²²⁾ Ezt a gondolatot kidomborította Kristóffy programtervezetében (Kristóffy i. m. II. 683. 1.)

összekötendő, nagy fényel és pompával menne végbe az idegen államok meghívott képviselői jelenlétében. Az osztrák koronázást csak az esetben lehetne a gyászév letelte után kitűzni, ha időközben már kitűnt volna, hogy a kiegyezés revíziója Magyarországon keresztülvihetetlen. Mert egész biztosra vehető, hogy Magyarország azonnal megszakítaná a tárgyalásokat, ha az osztrák császári koronázás már kitűzetett volna. Ugyancsak emiatt nem volna célszerű, ha a kiegyezési törvények elfogadása előtt a magyar parlament tudomást szerezne arról, hogy elhatározott dolog, hogy az osztrák császári koronázás meg fogja előzni a magyar királyi koronázást. Az osztrák császári koronázás után következnek a magyar királyi koronázás a hagyományos szertartásokkal, de a magyar király koronázására a külföldi képviselők nem hívandók meg, amivel ez az egész államjogi aktus teljesen magyar belügyi jelleget nyerne és elveszítene nemzetközi jelentőségét.

A magyar királyi koronázás közjogi jelentőségét alaposan lerontaná az, ha az uralkodó Vencel koronájával cseh királlyá is megkoronáztatná magát Prágában: A budapesti koronázás után nyomban következhetne a prágai. Az érzékenykedések elkerülése végett a prágai koronázásról csak a budapestinek megtörténte után történnék említés. Egyébként a politikai viszonyok mérlegelésétől kell függővé tenni, hogy a prágai cseh királyi koronázás egyáltalában eszközölnendő-e?

A koronázási Programm azon reménynek ad kifejezést, hogy erőszak alkalmazására a választójogi reform keresztülvitelén kívül talán nem is lesz szükség. Gondolni kell minden eshetőségre és mivel a trónváltás az egyetlen kínálkozó alkalom gyökeres alkotmányjogi reformokra és a monarchia újjászervezésére, feltétlenül meg kell ezt ragadni, szükség esetén erőszak útján is.

Erőszak alkalmazása esetén mindenképp csak a monarchia csapatai jöhetnek számításba. Külföldi intervenció még Németország részéről is mellőzendő, mert ez nyomasztó függő viszonyt létesítene a segélynyújtóval szemben, mint azt az 1848-iki orosz segélynyújtás is eléggé igazolta.

Az erőszak nem rögtön a trónralépés után, hanem csak

egy későbbi időpontban alkalmazható, mikor a külföld a sima, zökkenés nélküli trónváltásból már azt a benyomást merítheti, hogy a monarchia belviszonyai nem rosszabbodtak meg.

Erőszak alkalmazása csak akkor kísérelhető meg, ha egy nagyhatalom sem fenyegeti a monarchiát közvetlen háborúval. Erőszakhoz csak a koronázási eskü letétele előtt lehet nyúlni és ha már nincs más mód, mint az erőszak alkalmazása, : az esetben radikális megoldást kell keresni és az 1867-iki M-I egyezést is fel kell forgatni. A forradalom letörése után a korona kinyilatkoztatja, hogy a magyar nemzet a forradalomban való részvétele miatt eljátszotta alkotmányát és összes eddig élvezett kiváltságait. Megszűnik önálló államterülete, független minisztériuma, országgyűlése, honvédsége, stb. Magyarország Cseh- és Horvátország mintájára koronatarományi jelleget kap, mely közigazgatás és iskolaügy terén bizonyos önálló rendelkezési joggal bír, különben mint minden más állam, a birodalmi gyűlésbe képviselőket küld.

Az egész monarchia „*osztrák császárság*” nevet kapna és a koronázás Budán végképen elmaradna.

A császár a feltámasztott császári birodalomra új alkotmányt oktroyálna, mely az 1860-iki októberi diplomához hasonlíthatna. Ez az oktroyált alkotmány nemcsak Magyarországnak, hanem az osztrák császári birodalom összes tartományainak és országainak is szólna.

Ez volna még — mondja a kormányzati program — minden hazafiasán gondolkodó osztrák szemében a *legrokonszenvebb megoldás* és szinte hön óhajtandó, hogy a korona a körülményektől rászorított erőszak útjára léphessen. A kormányzati program készítői azon meggyőződésben ringatták magukat, hogy programjuk nemzedékeket fog boldoggá tenni és azért önérettel azzal fejezik be emberboldogításra szánt tervezetüket, hogy „az uralkodónak, aki ezt a nagy és veszélyes reformot végrehajtja, örök hálával tartoznak majd a monarchia népei és Habsburg Rudolf és Mária Terézia nevével együtt említi majd az utókor a trónrajutó II. Ferenc nevét is”.

Rendeleti úton rendezendőnek tartja a kormányzati program a *közös miniszterek címeit*, akik ezentúl birodalmi had-

ügyminiszter,²³⁾ birodalmi pénzügyminiszter és — ha a külügyminiszter egyúttal nem birodalmi kancellár, — akkor cs. és kir. Ház és a külügy birodalmi miniszterének címeztetnek.

A *katonai kedvezmények*, melyeket I. Ferenc József a magyaroknak adott, a felségjogok értelmében *visszavonatnak*. Nem volna azonban opportunus e kedvezményeket a felségjogokra való hivatkozással elütni a magyar nemzettől, hanem a hadügyminiszter *feltűnés nélkül* rendeletileg vissza fogja vonni e katonai nemzeti kedvezményeket. E kedvezmények csak I. Ferenc József kegyelmi ténykedéséből folytak és az utódokra egyáltalában nem kötelezők.

Teljesen be kell tehát szüntetni magyar tiszteknek magyar ezredhez való vezényeltetését, a magyarországi cs. és kir. katonai hadapródiskolák magyarosítását; magyaroknak a hadiszállásokban való aránylagos részesedését. Ugyancsak be kell szüntetni a magyar nyelvnek használatát a magyar hatóságokkal való levelezésben; a kétféle nyelvű nyomtatványok kiadását és a magyar ezredekben a magyar nyelvnek adott kedvezményeket. A honvédelmi miniszter kiküldöttjei ne jelenhessenek meg többé a cs. és kir. katonai hadapród iskolákban, hogy ott a magyar nyelv tanításának eredményéről meggyőződhesenek és végül a katonai büntető perjogban a magyar nyelv bevezetése mellőzendő.

Ferenc Ferdinánd trónörökös kormányzati programjának megvalósítása Magyarország alkotmányának teljes felforgatását jelentette volna. Manifesztumában és hadsereghez intézett napiparancsában csak épen néhány szóval érintette volna nagyszabású kormányzati programját,²⁴⁾ melynek keresztülvitele igen keserű és nehéz napokat hozott volna a magyar nemzetnek.

²³⁾ Auf fen berg kinevezése ugyanis már nem „Reichskriegsminister”, hanem „Kriegsminister” címmel jelent meg. A magyaroknak ezen tett engedményért Ferenc Ferdinánd óvását írásba foglaltatta és Károly főherceggel és Auffberggel, mint tanúkkal aláíratta és a tiltakozó iratot az udvari levéltárba letétbe helyezte. (Lásd Auffenberg i. m. 152. 1.)

²⁴⁾ Ez fedi Kristóffy felfogását is. Ilyen értelemben készült az ő manifesztum tervezete. (Lásd; i tervezetét Kristóffy i. m. II. 683—84. 1.)

Titokzatos fondorlattal, lessel és ravaszsággal óhajtotta volna ledönteni a magyarság önállóságának sarkalatos pilléreit és mitsem törődve a nemzet múltjával, tradícióival, megfosztotta volna azt függetlenségének összes tartozékaitól és hacsak forradalom nem fosztja meg őt előbb a trónjától, tartomány sorsára juttatta volna Magyarországot, összetiporta volna a magyar nemzet kiváltságait és Magyarországot 3, vagy 4 részre osztva, megtörte volna a magyarság vezetőszerpét és közjogi különállóságát. Beolvasztotta volna az eképen megcsónkított Magyarországot a Bécsben ülésező birodalmi gyűlésbe és a német nyelv szolgált volna összekötő nyelvül Nagyausztria összes országrészei és így Magyarország és egyes kiszakított részei között is.

A régi II. József-féle központosítás eszméje ábrándkép gyanánt jelenik meg Ferenc Ferdinánd előtt is, aki mindenkiben inkább megbízott volna, mint a magyarokban. Azt hitte, hogy a nemzetiségek hívek a császárhoz és csak a dinasztiaától várják a boldogításukat. Az általános titkos választójogi reformtól várta ő Nagyausztria egységes megalapozását. Igazi deszpota uralkodó vált volna II. Ferencből, aki az alkotmány, jog és törvény fogalmát, ha szükség van rá, kitörli még emlékezetéből is. A nemzetiségek erejére akarta Nagyausztria hatalmát felépíteni, de a hatalom mégis az osztrák-németek kezében lett volna. Sajátságos összetételű nagyhatalom lett volna ez a Nagyausztria, amelynek keretén belül az államalkotó és államszervező magyarság a teljesen letiport népek sorába került volna.

A történelem nem igazolta volna Ferenc Ferdinánd mérész alapokon nyugvó Nagyausztriáját,²⁵⁾ mert a nemzetiségek már évtizedekre visszamenő irredentizmust folytattak és meg-

²⁵⁾ Ennek a nézetnek ad kifejezést Czernin is, mert szerinte a monarchia már túlságosan korhadt volt a reformtervek befogadására. *Nach menschlicher Voransicht wäre das Experiment nicht gelungen, und er wäre unter den Trimmern der zusammenbrechenden Monarchie erschlagen worden.* (Czernin i. m. 62. Andrássy Gy. i. munkájában már 1911-ben hirdette, hogy a trónörökös azon terve, hogy Magyarországot Nagyausztriába olvassza, nemcsak a monarchia, hanem a dinasztia nézve is feltétlenül végzetes lett volna. (i. m. 414. 1.)

ragadták volna az első alkalmat, hogy a Habsburg-dinasztia jogára alól megszabaduljanak.

Ha világháború kitörése előtt igyekezett volna Ferenc Ferdinánd politikai ideálját, az egységes Nagyausztriát megvalósítani, Magyarország súlyos megpróbáltatásoknak lett volna kitéve. A nemzetiségek dédelgetése és a magyarság erőszakos leigázása belső forradalmat és nagy katasztrófát idézett volna elő az országban. A magyar alkotmánynak legelszántabb védelmezője bizonyára Tisza István leendett, akitől Ferenc Ferdinánd joggal féltette a maga alkotmányjogi reformjait. Tisza Istvánból könnyen válhatott volna egy újabb szabadságharcunk vértanúja.

A monarchia az esetben is összeomlott volna, mert mihelyt Oroszország, Olaszország, Románia és Szerbia észrevették volna a monarchia megroppanását, a helyzetet arra használták volna ki, hogy rárontva, nemzeti igényeiket kielégítsék. Az általános összeomlás közepette vette volna csak észre a monarchiát újjászervezni akaró II. Ferenc, hogy annak leghatalmasabb pillérét, Magyarországot, ő maga döntötte ki. Ez a végzetes tévedése idézte volna elő a monarchia és a Habsburg-dinasztia tragikumát.